

181
2932/8

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

ГОД. LX

МАРТ 1944

БРОЈ 3

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

др ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

САДРЖАЈ:

- Др КОСТА МИЛУТИНОВИЋ: БОГДАН ПОПОВИЋ И НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ
- НИКОЛА РАДОЛЧИЋ: СТЕФАН НЕМАЊА
- С. ТРОИЦКИ: СКЛАПАЊЕ БРАКА У ОТСУСТВУ МУШКЕ СТРАНЕ
- Др АЛЕКСАНДАР СОЛОВЈЕВ: ПРАВНЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ ДО XV ВЕКА
- Др БРАНИМИР МАЛЕШ: ЗВЕЗДАНО НЕБО У НАШЕМ НАРОДУ
- НИКОЛА ТРАКОВИЋ: БОЖИЋ У СТАРОМ БЕОГРАДУ

БЕЛЕШКЕ:

Д. Г.: СТРАНЕ РЕЧИ У ЕВРОПСКИМ ЈЕЗИЦИМА; РИЛКЕ КАО ПЕСНИК
ЛЕПОТЕ И ВРЕДНОСТИ ЖИВОТА.

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА“

Претплата на „Просветни гласник“ повишена је од 1 јануара 1944 године — због повећаних трошкова око издавања часописа — на 360 дин. годишње, односно на 40 дин. за поједини број.

Од 1 јануара 1944 год. администрација листа спојена је са уредништвом. Стога претплату на часопис за 1944 год. — као и претплату за минуле године, 1942 и 1943, уколико није уплаћена — треба слати „Просветном гласнику“ преко Поштанске штедионице у Београду на чековни рачун бр. 62100, а не више Државној штампарији. Нове чековне уплатнице доставиће се свима претплатницима.

Управе народних школа достављаће своју претплату преко среских школских надзорника, који ће претплату сакупљену од подручних школа слати „Просветном гласнику“ као и остале установе.

Администрација ће слати лист појединачно свима лицима, установама и школама. Народним школама лист ће се доставити преко среских школских надзорника.

Упозоравају се сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете и вера на наређење министра просвете и вера I бр. 5571 од 31 марта 1942 год. по коме су дужни да се обавезно претплате на „Просветни гласник“. Претплату ће подмиривати из кредита који је за то предвиђен буџетом, а уколико овај недостаје, из кредита за канцелариске трошкове, односно из посебних својих прихода (са села, посела, забава и сл.).

Надлештва и установе које се досада нису претплатиле на Гласник имају то одмах да учине и за наредну и за прошле године, па ће уз нови број добити и све раније бројеве часописа, а сви досадашњи претплатници који још нису подмирили претплату треба да је одмах пошаљу „Просветном гласнику“ путем Поштанске штедионице на чековни рачун бр. 62100.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети „Просветном гласнику“ у Одељењу за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера, и то одмах чим се прими наредна свеска.

Уредништво и администрација
Просветног гласника

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:
др ФИЛИП МЕДИЋ,
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:
ВЕЛИБОР ЈОНИЋ,
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

БР. 3

МАРТ 1944

ГОДИНА LX

БОГДАН ПОПОВИЋ И НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ

Став Богдана Поповића према новим генерацијама тумачен је, у већини случајева, одвећ произвољно и сувише једнострано. Полазило се од претпоставке да је Богдан Поповић носилац конзервативних начела и у књижевности и уметности, исто као и у политичким и социјалним питањима, и да је, као такав, природни противник сваког културног и друштвеног напретка. Они, који су то тврдили, нису могли да се ослободе извесних укореењених предубеђења и предрасуда, нису хтели да сагледају ствари онакве какве су у истини, прелазили су преко очигледних чињеница и писали су површно и некритички о питањима о којима треба расправљати озбиљно и документовано.

Поповићев став према новим генерацијама може се пратити у његовој потпуности, из године у годину, прелиставајући *Српски књижевни гласник* не само у доба када га је он уређивао, већ и доцније, када је уредништво прешло у руке његових ученика и следбеника. Нарочито је поучно и занимљиво пратити уређивање и писање *Гласника* првих година после свршетка првога светскога рата, у раздобљу од 1920 до 1924. Тада је јасно и недвосмислено дошао до изражаја став Богдана Поповића према новим генерацијама, према њиховим тежњама и стремљењима, али исто тако и према њиховим заблудама и предрасудама, странпутицама и настраностима.

Већ на првој страници првога броја нове серије *Гласник* доноси — баш из пера свога оснивача и првога уредника Богдана Поповића — позив новим генерацијама да се окупе око

Гласника као око свога часописа: „Млађи нараштај може рачунати на Српски књижевни гласник као на свој часопис, исто као и они који су га покренули. Нове школе у књижевности и уметности постају као опозиција старијим школама, али поглавито услед промене у души новог нараштаја. Нека би нови правац, и по садржини и по облику својих дела, био и нижи од старог, и нижи не само у почетку, у периоди тражења, но и доцније, кад достигне свој врхунац, опет би био апсолутно погрешан сваки покушај који би га скретао на другу страну: природа се не да изменити, а у књижевности и уметности треба промене и разноврсности. Сваки искрени израз богати књижевно и уметничко благо, док с друге стране подражавање раније постигнутом савршенству води застоју, празнини, и смрти. „На млађима свет остаје“ — садашња је као и пређашња девиза Српског књижевног гласника.”

У једноме од наредних бројева свога часописа, Богдан Поповић разрађује и допуњује мисли и погледе, наговештене већ у уводном чланку првога броја нове серије. У сажетом, но необично садржајном програмском чланку *Књижевна и уметничка политика „Гласника“*, Поповић убедљиво тумачи разлику у схватањима између старије и новије генерације, између предратних и поратних: „У нас тако изгледа, као и по осталој Европи у осталом, да у књижевности и уметности имају два нараштаја, старији и млађи, који су престали разумети се. Тако је и у политици и у друштвеном животу. Остављајући за сад ове две последње области на страну, и задржавајући се само на књижевности и уметности, у нас, већ поодавно, књижевна и уметничка левица и десница иду све даље у страну једна од друге. Левица је отишла тако далеко да писац ових врста — који је уображавао да има отворен дух за сваку новину, који је Верлена сматрао за знатног песника још пре 30 година, који је волео Самена још док му песме нису биле штампане у збирци, који је — прескачући многе друге примере — доцније с озбиљним интересом разматрао дела кубиста и футуриста, и држао да у њима разуме оно што је у њима разумљиво — данас осећа да понекад не разуме производе наших најмлађих песника.”

Са себи својственом широкогрудошћу Богдан Поповић је уврштавао у *Гласник* и песничке производе тих „нових“ и „мла-

дих” и, чак, доносио њихове књижевне „манифесте” и њихова програмска и идеолошка исповедања. Тако је, између осталог, уврстио у *Гласник* песме Сиба Миличића и Милоша Црњанског и, уз песме, њихове „манифесте”: *Један извод који би могао да буде програм од Миличића, и Објашњење „Суматре” од Црњанског.* Док је Миличић певао о разним „космичким” темама, дотле је Црњански у својој *Суматри* певао далека, плава мора „из којих црвене зрна корала”, а у своме „објашњењу” пропагирао кидање са традицијом. Међутим, није Богдан Поповић пуштао само „нове” и „младе” да они сами себе „тумаче” и „објашњавају”, већ је истовремено омогућио да их и они *изван* њиховог круга такође тумаче и објашњавају, желећи да на тај начин пружи нашој читалачкој публици и лице и наличје медаље. *Гласник* је заиста постао јавна књижевна говорница, са које су се могли чути и „стари” и „нови”, „предратни” и „поратни”, а јавност је имала сама да пресуди која је страна у праву.

Истовремено са песничким „манифестима” наших модерних, Богдан Поповић је пуштао кроз *Гласник* и разборите критике рада наших младих новатора. Међу првима је пустио значајни чланак Марка Цара под карактеристичним насловом *Подгрејани симболизам.* У њему је Марко Цар, први у нас, устао против неразумног имитирања француског симболизма:

Ми се данас вештачки напрежемо да своје мисли увијамо у сумаглицу и да се прерушавамо у неке анационалне симболисте, мада за собом немамо ни једног од оних узрока који у Француској бејаху изазвали симболистички покрет, на устук т. зв. Парнасоваца. И, доиста, ни Војислав Илић, ни Милан Ракић, па ни сам Дучић, не могу да се сматрају као гајитељи чистог артизма у смислу једног дела Парнасоваца; па откуд онда нужда тог наглог скакања у страну, и нашто та трка за новом оријентацијом у домаћем песништву? Ја немам ништа против симбола као књижевног облика, јер напоследку све у свету може да се симболизује и човек може да симбол уочи у свакој појави у природи. Али да се одједаред читава једна група људи, у народу младу и здраву, без икаква детерминантног разлога, једним простим актом своје воље, поведе за старачким манирима једног потпуно преживелог естетичког покрета, то ми је збиља недокучиво.

Одушевљење наших „нових” и „младих” за декадентним француским симболистима обележио је Марко Цар као неприродну појаву, као „умну и естетичну пустоловину.” Дубоко на-

ционалан, Марко Цар убедљиво доказује да симболизам нема корена у духу, мишљењу и осећању нашега народа, да не одговара нашем менталитету и нашим психичким особинама:

Рекло би се, чисто, као да се иде за тим да се покидају све везе које књижевност везују за народни живот, тек би те везе, данас, требало на-против множити. Књижевни радници не живе на месецу, него на земљи, у своје народу. То им намеће извесне дужности. Њима је слободно да на свој начин објашњавају живот, али им није слободно да га ремете и компромитују. Они треба да у народни живот уносе светлост, топлоту, веру у будућност. Француски симболизам промашио је циљ управо стога, што је пренебрегавао реални живот и што је ишао у потеру за бајкама и легендама. Немојмо да преко мере јуримо за необичним и настраним. Будимо природни, будимо истинити, будимо своји. Позајмице са стране могу кадшто да нас обогате, ми то не поричемо; али оне не смеју да нам преобразе душу. Ми можемо да се развијамо једино према ђуди и у духу наше расе.

Међутим, и поред ових трезвених и образложених излагања Марка Цара, наши „нови” и „млади” и даље су лудовали за француским симболистима и пресађивали су њихове декадентне идеје у нашу књижевност. Нарочито је био у моди француски симболиста Маларме: он је привукао пажњу наших модерниста, они су га почели преводити на наш језик, писати о њему есеје и студије, држати о њему јавна предавања, причати о његовој поезији по књижевним салонима. Једно време Маларме је постао најомиљенији модерни француски писац у круговима наших модерниста. Богдан Поповић је био први у нас који је смело и отворено устао против култа Малармеа и уопште против његовог утицаја на нашу књижевност. Приказујући у *Српском књижевном гласнику* (1921) књигу *La M el ee Symboliste* од француског писца Ернеста Реноа (Reynaud), Богдан Поповић категорички тврди: „Они који су умели да цене сами и да мисле својом главом, били су на чисто још пре 30 година (кад је симболистичка школа била у свом највећем јеку) да је Стеван Маларме човек средњег дара, без праве памети, без правог знања — неоригиналног, извештаченог и извитопереног суда.” Требало је да прође пуне три деценије па да талас одушевљења за Малармеа допре и до нас, до нашег првог послератног модернистичког нараштаја, који је „открио старог Малармеа од пре 30 година, разумео га, и пронашао у њему песничке и мислене дубине које су оном првом

нараштају још пре 30 година изгледале полу-болесне, полу-шарлатанске детињарије.”

Са дубоким познавањем културних прилика у Француској крајем прошлога века, Рено је у својој студији указао — истиче Богдан Поповић — на „штетан утицај Малармеов на тадашњу француску младеж, или тачније на онај део њен који не уме сам да се брани, који други морају да бране, и који пропада кад књижевна критика одбије да се спусти до улоге књижевне дадиље”. Малармеова симболистичка поезија — вели Поповић — има „нарочито добру страну да је свако може неговати, да за њу не треба ништа имати од онога што су људи од памтивека сматрали као битна обележја песникова, да је човек може писати и пијан и дремљив, и левом руком и на једној нози, јер је бацио на страну све што је тешко и лепо, и логику, и истину, и природу, а задржао као једини услов да дело буде штампано на лепој хартији, са разним „типграфским забавама” у тексту и на корицама. Вербализам, спољашње шаре, типографске забаве, лепе корице... ту је све.”

Има још једна ствар, коју је Богдан Поповић уочио читајући и приказујући Реновљево књигу: „То је да је нараштај симболиста био болестан нараштај, нараштај моралне декаденције, „јер је у исто време био и нараштај физичке декаденције.” Генерација дегенерације. „Песимизам тога нараштаја, његова безотпорност према животу, лутају жалосно, клонуло, од чергашке таванске собице до нездраве државне канцеларије.” „Жртве туберкулозе не могу се избројати у свету књижевника...” Ваљало је туберкулози додати неврастенију и парализу, немоћ, све немоћи. У љубави, први пут после средњег века, чежња је за „као љиљан чистим спиритуализмом”, и „узвици за уздржавањем и чедношћу великог броја тих песника познати су.” У исто време, као за људе којима су јаки стимуланти потребни, у књижевности и уметности буја порнографија.”

Богдан Поповић сматра за жалосну појаву да млада и напредна српска књижевност тог и таквог Малармеа „рачуна у своје духовне вође”. Јер број српских писаца, који су гајили култ према Малармеу, био је тих година тако изванредно велик да је већ изгледало да ће нова српска књижевност запливати нездравим симболистичким водама. Забринут том опасношћу,

Поповић је писао: „И ако прави таленти, и сви који су свикли да мисле својом главом и пред највишим и најјачим узорима, нису никад у правој опасности, утицај броја је прилеплив; и, најзад, није никад равнодушно за будућност земље и њене просвете шта мисле, осећају и раде они који стоје испод талената и независних глава... Шта вреди то кад је добра песма угушена вревом око ње, и кад публика чује само ту вреву око себе?”

Међутим, не треба мислити да се Богдан Поповић-ограничио само на критику болесних појава и штетних страних утицаја у књижевности — он је то исто учинио и у уметности. Као естетичар европскога ранга, Поповић је дубоко улазио у све области и у сва подручја уметничког стваралаштва, од књижевности преко сликарства и вајарства све до музике и глуме, тако да је један велики уметник, Иван Мештровић, с разлогом рекао: „Специјално ми умјетници, без разлике које гране, имадемо у Богдану Поповићу првог и јединог човјека у нашем народу, који је својим умом, својом културом и својим даром за осјећајност ушао у све суптилности умјетничког настојања.” Приказујући у Српском књижевном гласнику (1921) изложбу четворице наших сликара — једнога из старије школе и тројице из млађе („модернистичке”) школе — Богдан Поповић поново оштро устаје против лудовања, новотарија и настраности једнога неуравнотеженога нараштаја какав је доиста био, у великој већини, први поратни нараштај и на књижевном и на уметничком пољу. Са болом у души, али свестан своје историске одговорности пред потомством, Богдан Поповић мушки устаје против посувраћених појмова, примитивистичког оргијања и патолошких инстинката тога нараштаја:

Никоме ово није пријатно рећи, али се, међутим, мора рећи: — ако невоља није до средства, невоља је у томе што су се та средства наша у рукама данашњег нараштаја који је, и на страни и у нас, уочен као целина, један чудан нараштај, — један нараштај који је, према добу у коме живи, културно нижи не само од ранијег, но и од дугог низа ранијих нараштаја. Ја прелазим у памети културну историју Европе од XIV века до данас, и не могу, чини ми се, ни у које доба да нађем сличнога случаја, ни паралелу душевном стању и ставу, интелектуалним и моралним особинама данашњег нараштаја... У средини цивилизације коју су његови претходници подигли на врло велику висину, он је половином својих особина, интелектуалних и моралних, варварин...

Пошто је дао језгровиту карактеристику варваризма, с једне стране, и цивилизованости, с друге стране, и дефинисао духовни менталитет „новога нараштаја”, Поповић је наговестио и остале његове специфичне особине:

Нови нараштај је анархичан и декадентан. Људи тога нараштаја по-зајмљују створене тековине и навике ранијих нараштаја, или их бирају, и онда одмах дотерују, према својој примитивној души. Њихова је оригиналност мала, јер је и оригиналност, као и све друге врлине, производ дугог васпитања, преко једног низа непосредних предака; њихово је знање мало, јер нису наследили културну способност трајног рада, а често ни вољу за рад; њихово мишљење о себи је високо, а о другима ниско, јер су примитивно саможиви, јер се и сами чуде своме новом *status'u*, јер нису научили да поредећи цене, јер као нови људи нису били довољно пута кажњени за прелажење преко границе туђих права.

Не улазећи у Поповићеве критичке анализе појединих сликара и њихових изложених дела — због строго ограниченог простора овога часописа — ми ћемо овде навести још само глобално мишљење Богдана Поповића о уметничкој вредности и естетичком степену модернистичког сликарства уопште:

Ново сликарство, какво се развило у Паризу после Сезана, који је већ био декадент и примитивац, — поред квалитета које је наследило од овог последњег — носи обележје примитивнога, сировога, варварскога. Оно у еволуцији уметности бележи доба деволуције, враћања у назад... Ново сликарство — исто као и нова скулптура, и као ново песништво, и као нова архитектура, и као нова музика, — стоји у знаку јасно обележеног, правога, раног примитивизма. *Упрошћавање*, — то је девиза, као код примитивног човека и детета; — бежање од реализма, бежање од природе у њеној стострукој разноврсности и прецизности, бежање од строгог склопа многих и логично повезаних појединости. Национално примитивно, архаично примитивно, егзотично примитивно, — Мисир, Асирија, Нови Зеланд, азијски Исток; киклопски стил у архитектури, кубизам црначких идола у скулптури, фигуре са турских и персијских ћилимова и епиналске „контрафе” у сликарству; у књижевности нејасне и бескичмене „литаније” у аморфном, данас тако званом „слободном” стиху, који је привремени стих свих дивљачких народа док не успеју срочити говор у правилне ритме; егзотичне скале Крајњег Истока у музици; и тако даље — то су извори инспирације и угледи нове уметности. Једним делом, ти се угледи бирају, то је ван сваке сумње, зато што је таква упрошћена уметност, у којој царује ћуд са неким површним чепркањем за ситним ефектима, лакша од дубоке и логичне уметности Гетеове, Рембрантове, Паладијеве, Бетовенове.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Али, то није главни разлог. Главни разлог је, што је *душа* новогa нараштаја сродна с духом тих примитивних уметности. Свак бира, на крају крајева, оно што његовом срцу годи; и кад би данашњи уметник имао љубави према другој уметности, ма колико да не воли труд, он би у тој љубави нашао довољно подстрека да прегне и савлада теже облике уметности. Данашњи уметник негује примитивну уметност, јер је и сам примитивац.

Није потребно рећи — то се већ само по себи разуме — да је Богдан Поповић, због ових критика модернистичких настраности, дуго и безобзирно нападан од свих оних који су се нашли погођени оштрином његовог духа и смелошћу његове ироније, а број таквих био је изванредно велик. Новатори и модернисти свих врста и свих боја осетили су се изобличени у његовим критикама; маска је одједном спала са њихових мање или више вешто стилизованих мистификација и они су стајали пред целом јавношћу у свој својој голотињи и ружноћи. И било је сасвим разумљиво да је њихова зелена мржња морала да нађе одушка у читавом низу инвектива, памфлета и вулгарних нападаја не само на идеје већ и на личност Богдана Поповића, који се први усудио да отворено устане против њих. Али цела та кампања остала је без дубљегa одјека на нашу ширу читалачку публику и на нашу просвећену јавност, јер је убрзо свима постало јасно да кроз њих говори немоћан бес, немоћан зато што је Поповић свако своје тврђење поткрепљивао доказима пред којима су се рушиле као куће од карата све њихове мистификације.

У својој одличној студији о Дарвину, говорећи о нагомилавању доказа које је Дарвин наводио ради потврђивања и учвршћивања постављених теза, Боривоје Д. Милојевић је рекао: „Дарвин није осећао монотонију доказа, и узалуд је мучио своје болесно тело. Није довољно осећао да један доказ може вредети више од стотине других, и није никад тражио тај *један*. Суптилни оцењивач људских духовних творевина, Богдан Поповић рекао ми је у разговору једном приликом: „Докази једнаки по смислу и снази гомилају се за исту ствар само због рђавих научника.” Далеко је од тога да Дарвиново време није имало одличне научнике, али су и сјајни међу њима тврдили да је Дарвин омогућио победу еволуционизма огромном наслагом чињеница; то је грешка коју морамо приписати више времену него људима.”

Насупрот Дарвину, Богдан Поповић је живо осећао „монотонију доказа”, али их је ипак обилато наводио за исту ствар, јер је био потпуно свестан тога да ће само „огромном наслагом чињеница” извојевати победу својих идеја, с једне стране, и у највишем интересу нашег општег књижевног и културног напретка изобличити мистификаторе и онемогућити болесне појаве у нашем духовном животу, с друге стране. Систематски и с планом, Богдан Поповић је за сваку своју констатацију, за сваку своју хипотезу, за свако своје тврђење, износио масу прворазредних доказа, проверених чињеница и убедљивих, јасно образложених и аутентичних примера који ударају као маљем у главу тезе његових противника и руше их једним ударцем. Не само у својим научним студијама из свих области естетике и теорије књижевности, већ и у својим огледима из литературе, сликарства, вајарства, музике и позоришне уметности, па чак и у својим оценама, приказима и белешкама, Богдан Поповић остаје на чврстом научном тлу, служи се строго научном аргументацијом и има за крајњи циљ искључиво утврђивање истине и правог стања ствари. Он никада није полемисао полемисања ради, као што није критиковао критиковања ради — како су то чинили и како то и данас чине толики наши писци и критичари — већ једино и само истине ради, пре свега и изнад свега осталог.

Као што се могло и очекивати, већ после сразмерно кратког времена борба Богдана Поповића уродила је жељеним плодом. После првог нараштаја дошао је други, трећи, четврти, и тако редом. После нових долазе још новији, најновији. После младих долазе још млађи, најмлађи. И догодило се оно што се обично догађа: наступила је реакција против настраних идеја и посувраћених појмова оног првог поратног неуравнотеженог нараштаја. Док су „нови” и „млади” проповедали кидање са традицијом и негирање прошлости, дотле „најновији” и „најмлађи” надовезују своја духовна стремљења за здраве народне традиције и извлаче из наше националне прошлости све оно што је у њој било заиста велико и позитивно. Поново се показало у којој је мери био у праву онај чувени европски мислилац који је рекао: „Треба пустити да лудост века прође.”

И лудост је прошла. Модернистичка бујица се брзо истуњила, остављајући само мутан и прљав талог за собом. На по-

вршину избијају нови таленти који уносе нови стваралачки дух и нове уметничке вредности у нашу књижевност. Претставници наших најмлађих генерација приступају књижевном послу озбиљно и солидно, улажу стварне духовне напоре, боре се са спољашњом формом, изграђују нов израз, *нов стил*, за своја унутрашња доживљавања и сазнавања живота и света.

Највећа заслуга за овај коренити преокрет српске књижевности припада Богдану Поповићу, јер је он био први који је имао моралне храбрости и душевне снаге да се мушки и срчано стави на супрот читавом једном нараштају, и то таквом нараштају који је безобзирно и агресивно устајао на све освештане традиције и бесно рушио све моралне ауторитете и све позитивне вредности. У очима тога посувраћеног нараштаја Богдан Поповић је био синоним конзервативности и реакције.

Међутим, данас ствари стоје друкчије. Од тога времена прошло је четврт века. Они, који су тада били млади, данас то више нису. Живот тече даље и — по неминовном закону природе — врши се сама од себе неизбежна смена генерација. Стари одлазе, млади постају зрели, а већ пристижу још млађи и најмлађи. Једно је сигурно: између оних наших генерација од пре четврт века и данашњих наших младих генерација огромна је разлика. Један од истакнутих претставника тадашње генерације евоцирао је доба наших Немањића на овај начин:

Баш ништа ме за цркве душа не боли,
за силнога цара дом.
За грчке иконе полегуша голи
у робовском храму мом.

Дао је њеној души опроштај
гуслара сељачки пој.
У њивама ми је сарањен лелек тај,
у проклети вечан зној.

Нисам за сребро ни за злато плако,
нити за Душанов сјај.
Не би ја руком за царске дворе мако,
за онај блудница рај.

Дотле данашње наше младе књижевне генерације проучавају и оживљавају тај исти наш Средњи век и налазе у њему

све нова и нова надахнућа, још девичански неискоришћену грађу и неисцрпно врело сјајних мотива за своје песме и приповетке, романи и драме. За наш први поратни нараштај двори Душана Немањића нису били ништа друго до „блудница рај”, а у нашим средњовековним манастирима нису видели ништа друго до „грчке иконе полегуша голи”. А наш данашњи млади књижевни нараштај налази у тој истој Немањићкој Србији и у том истом Средњем веку најзахвалнији и најбогатији материјал за своја књижевна и уметничка уобличавања.

Историска је заслуга Богдана Поповића што је први устао против свега онога што је било труло и болесно у нашој модерној књижевности, што је изобличио наше поратне новаторе и мистификаторе на један мушки и достојанствени начин и што је, самим тим, прокрчио пут за улазак у књижевност једном новом и бољем нараштају, морално здравијем и способнијем за озбиљно и солидно духовно стваралаштво. По тим својим напорима и успесима, све до данас још недовољно проученим и тек делимично признатим, Богдан Поповић улази у ред наших великих културних бораца после Доситеја Обрадовића и Вука Караџића. Деценије морају проћи да би се ове његове заслуге могле сагледати и оценити из потребне историске перспективе, у оквиру доба у коме је живео и средине у којој је развијао своју културну и социјалну делатност.

Др Коста Милутиновић

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

СТЕФАН НЕМАЊА

Када су стари Срби писали о својој прошлости, они су је тако описивали као да је српску државу основао Стефан Немања и својом храброшћу и мудрошћу осигурао јој потоњи славни развитак. Све што је било добро код Срба скопчавали су с успоменом на овога великога владара. А није било тако. Срби су имали и пре Немање своју државу, и до њега су Србима владали знаменити владари. Но њих је све, заиста, Стефан Немања засебио својом славом, и његова држава збиља се разликује од ранијих српских држава не само по својој величини, него, што је још важније, по својој дуговечности и по свом одличном унутрашњем уређењу. Зато су нам стари и бацали прави почетак српске државе у Немањино доба и с њим почињали низ српских владара. Кад год су у нашим манастирима сликари хтели да покажу Србима целу владарску породицу, они су сликали Стефана Немању, како му је из дланова израсла лоза између чијих листова су ликови његова потомства.

Странци су знали да је Немања библијско име Неман, које је у устима нашега народа измењено у Немања. Пошто су Срби добро познавали Свето писмо, то јамачно нису превидели ни име Неман, али нису од њега изводили име свога великог владара. Тумачили су га друкчије и писали да Немања значи, како он није мањи ни од кога другога владара, или су говорили, како је Немања добио своје име по томе што је био сасвим плаве косе и браде.

У старој српској књижевности има неколико описа живота Стефана Немање. Два од њих су написали његови синови, Стефан Првовенчани и свети Сава, али ни они нису записали, како су се звали родитељи њихова оца. Тако ми и данас лутамо тражећи име оцу Немањину. Чини се да се звао Завида. Знамо, међутим, поуздано да је био из владарске породице и да се за време метежа у

држави слонио у Зету, данашњу Црну Гору. Тамо се, у Рибници, где је данас Подгорица, родио Стефан Немања. Када су се у Рашкој, како се тада Србија звала, промениле прилике, вратили су се владарски прогнаници из Зете у своју домовину и разделили је између себе како је онда био обичај код Словена. Немања је, изгледа, био најмлађи међу браћом и добио је источне српске земље; то су били предели око Топлице, доњег Ибра и Расине.

Био је, дакле, најближи сусед Грка, којима је тада владао моћни цар Манојло Комнин. Он је био последњи цариградски владар који је покушао обновити величину давнашњег римског царства, па је због тога на све стране ратовао. Кад год је кретао у бојеве на Западу, водио га је пут преко Ниша, који је од вајкада био знаменито разлазиште за велике војне походе. Ту се грчки цар срео са Стефаном Немањом и поклонио му плодну земљу која се звала Дубочица; то је крај око данашњег Лесковца.

Стефан Немања је имао три брата, Тихомира, Страцимира и Мирослава. Повећање његове моћи њима није могло бити право, а може бити да је грчки цар баш због тога Немању и одликовао да би изазвао неслогу међу браћом. За старију браћу Немањину не знамо где су рођена и одрасла, али за њега нам је добро познато да се родио и да је васпитан у Зети, у близини Јадранског приморја, с његовом високом културом и с бржим током политичког развоја. Зато је Зета и постала прво српско краљевство. У њој се, из Приморја, ширило особито поштовање великог хришћанског заштитника у свима бедама, св. Николе, и док је Немања преносио из Зете све важније друштвене и државне установе, пожелео је пресадити у срце Србије и поштовање светог Николе. Зато је, како нас уверава св. Сава, прву своју задужбину у Топлици подигао у част св. Николе, а другу, опет у Топлици, на славу Богородице. Тим се толико прочуо и тако свештенству и народу омилио да су се браћа на њега разгневила, ухватила га и у тамницу бацила. Стефан Немања је веровао да га је из беде избавио св. Ђурађ, и чим се ослободио, он му је подигао сјајну задужбину, рашке Ђурђеве ступове. Изабрао је дивно место за њих. Ја никада нећу заборавити њихов красни положај и величанствене видике који се отварају са данашњих тужних рушевина некадашње сјајне задужбине на све српске земље

Нема никакве сумње да је Стефан Немања због знаменитости положаја својих области, због својих високих способности и због своје успешне политике све више бацао у засенак своју браћу. Тако су се почеле у њега упирати не само очи Срба, него и суседних држава, које из својих политичких планова нису могле Србију избацити. Њу су увукли у велику светску политику већ ранији српски владари, који су с много спретности тражили свуда савезнике против Грка, у којима су с разлогом гледали своје најопасније непријатеље. Тако је Стефан Немања наследио пријагељске везе са суседном Угарском и с Млечима, а велики жупан Деса, који је претходно Немањиним најстаријем брату на великожупанском престоли, био је већ у занимљивим преговорима и с далеком немачком државом. Значи, Срби су постајали важан политички фактор на великом ратном путу који је водио из Европе на блиски Исток, за којим је тада жарком љубављу горео велики део западнога хришћанскога света. То се не тиче трговачких република, које је у њихову раду водио највише политички рачун, често веома кратковид, али увек подешен да терет жртава на друге свали. Тако су и Млечи увукли Стефана Немању у рат, када је избио оштар сукоб између њих и цара Манојла Комнина. Они су покушали да дигну на ноге све грчке непријатеље, па су се збиља, после 1171 године, нашли поред њих у борби против Цариграда и Немци и Маџари и Срби. Сарадња са моћним државама дизала је смелу српску храброст, и Стефан Немања нападао је Грке на све стране, ширио је своју власт у Поморављу, ударао је на Косово, али с највише жестине борио се за земље где се родио, за Зету с Приморјем, што су му Грци нарочито замерали. Збуњени множином непријатеља, везани на Истоку жестином борбе с Турцима Селџуцима и подмуклошћу сукоба с крсташима, сапети на Западу сложном мржњом на Цариград, Грци су веома мудро гледали да се најпре отресе најближих непријатеља, Срба. Тако се њихова срџба прво на Србе окомила, Грцима су, и иначе, били додијали српски залети у њихову државу. Немања је хитро нападао, а кад би се Грци појавили у већим множинама, он би се спретно повлачио у неприступачне планине. Дотле је било дошло да се је успешно могло ратовати против Срба само зими, када се трагови нису дали сакрити. Грци су прво покушали да са својом војском пусте Немањине српске противнике на њега. С њима је

био и ранији велики жупан, најстарији брат Стефана Немање. Али Срби су били толико огорчени што су се браћа Немањина везала с туђинцима да је Немања у моћном залету сјајно победио своје противнике код Пантина, на Косову, где му је и најстарији брат у борби живот изгубио. Сада је он био не само стварни него и признати велики жупан. Грцима се опасност од њега чинила тако велика да је сам цар Манојло кренуо опет противу Немање, чим су се прилике у Угарској средиле. Од свих савезника напуштена, Србија се није могла држати. Немања није чекао њен слом, него се покорио грчком цару и красио му триумф у Цариграду, прослављен ваљда 1174 г.

То грчко славље описала су њихова два писца и забележила, како је изгледао Стефан Немања у напону своје снаге, док је на свима српским сликама он приказан као стари скрушени монах. А они га сликају као краснога дива, необичне величине и снаге, о чијој су храбрости сведочили ожиљци рана којима се он исто тако поносио као и цар Манојло Комнин. Отада се смирио Немања. Проширену Србију мудро је уређивао, стварајући, пре свега, у њој верско јединство. Зато је уништио богомилску јерес, привезао је, на тај начин, цркву уз државу и своја освајања учврстио истоветношћу српске просвете, што није било лако, нарочито у западним крајевима, али Немања је успео да особито преко Котора и Скадра чврсто склопчи Зету и Приморје с језгром српских земаља.

Одан цару Манојлу, томагао га је Немања у борби против Турака Селџука, и у страшној битци код Мириокефалона 1176, у Малој Азији, борили су се и Срби. Ја сам с описом те битке и с поразом цара Манојла Комнина у њој започео, у својим младим годинама, опис опадања грчкога царства, од кога се оно више није опоравило. Цар Манојло, тешко рањен и сломљен, завршио је 1180 живот као смирени монах Матија. Када су у Цариграду приграбили у руке власт противници сина Манојлова, Алексија II, дигли су се против њих, пре свих, Срби и Маџари као Манојлови пријатељи. Тада је сједињена српска и маџарска војска продрла до Сардике, данашње Софије, одакле су се Маџари вратили, а Срби наставили своја освајања на све стране од долине Тимока до долине Струме, Вардара и Дрима. Тада су доспели у српске руке Ниш, Скопље и Призрен.

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

Забринут за освојене земље, обрадовао се Стефан Немања вести да ће велики немачки краљ и римски цар Фридрих Барбароса на походу за Свету Земљу, проћи кроз Србију, јер је желео добити од њега признање својих освајања. У јеку припрема за трећи крсташки рат, одржао је Фридрих Барбароса свечани сабор децембра 1188 у Нирнбергу, о коме смо ми тачно обавештени. Између осталих страних посланстава, стали су пред сабор и Немањини изасланици да унапред испоруче великоме цару своју радост што ће га видети у Србији. Дотле невиђена сила крсташа кренула се на пролеће 1189 и стигла је, преко Чалме и Митровице, 29 јуна у Београд.

Одатле им је до Ниша требало скоро месец дана, где их је свечано дочекао Стефан Немања 27 јула. Срби и Бугари су нудили цару савез и помоћ против Грка, али он није хтео политичким везама кварити своје побожно расположење. Цар се нагодио с Грцима и они су се измирили с Маџарима, па су тако Срби остали усамљени. Нови грчки цар, Исак II Ангел, напао их је на Морави и победио. Велики део својих освојења Немања је изгубио, али Приморје, Поморавље и Косово остали су му и, осим тога, грчки цар је дао своју синовицу за средњега Немањина сина, Стефана То је важило као особита част за српску династију.

Стефан Немања није више мислио ратовати. Главна сврха добре државе била је постигнута — у Србији су владали мир и тишина. Тада је он приступио подизању своје највеће задужбине Богородици Благодатељници, у Студеници. Сав двор је био у побожном расположењу. Испуњен тим духом, напустио је Немањин најмлађи син, Растко, родитељски дом и побегао у Свету Гору. Вођен љубављу према своме мезимцу и понесен примером цара Манојла, сишао је Стефан Немања на Благовести 1195 пред српским државним сабором с великожупанскога престола и посадио на њега царскога зета, свога сина Стефана. Он се замонашио и узео име Симеон, а његова жена Ана постала је монахиња Анастасија. Пошто је провео једно време у Студеници, потрудио је своју лонну старост и отишао у Свету гору, у манастир Ватопед, где му је био син Растко као монах Сава. Писци Живота Немањина с ванредном топлином описују сусрет оца и сина: нем од радости, Немања је љубио синовљеву главу и приносио је своме родитељском срцу. Старошћу и ранама изнурен, обишао је свето-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

горске манастире ношен између два коња, док је Сава поред њега јахао; доле је бос ишао, али Немања није могао гледати његове од камења рањаве ноге. Испуњен жељом да Србима створи монашко уточиште и културно средиште у Светој гори, Стефан Немања је изабрао опустели манастир Хиландар. С царском дозволом обновио га је и обдарио да у њему ускоро склопи своје уморне очи. Међу најлепша места у целој старој српској књижевности спадају описи смрти Немањине. Најдирљивији је од њих Савин, јер је он испратио милога оца на онај свет. Стефан Немања се пред своју смрт прво помолио Богу за своје отачаство и оставио свима својима милим заповест и завет: Имајте љубав међу собом. Замолио је од Саве икону Богородице и наредио да му се простре рогозина на коју ће лећи, и да му се стави камен под главу. Тако је хтео дочекати смрт. Око поноћи је сасвим утишао, а кад је започело јутрење 13 фебруара 1200 г. и кад су доспели до њега гласови певања из цркве, он, с озареним лицем и песмом „Хвалите Господа” испусти свој велики дух.

Тако је, далеко од српских земаља, завијен у грубу расу, лежећи на рогозини и с каменом под главом, свршио свој век велики ујединитељ Рашке и Зете и оснивач владе династије Немањића. Колико су га стари Срби због тога поштовали, толико су га још више ценили што је после ратовања умео утврдити ратом стечено и остварити у Србији мир и тишину. Пун вере у себе, Стефан Немања је тражио од својих синова и од свих Срба да дело њиме започето наставе и усаврше. Док је био жив, он је оружјем и мудрошћу бранио Србију, а кад је умро, црква и народ гледали су у њему Божјега угодника и српскога заштитника. Зато су његове мошти 1208 године пренесене у Студеницу, како је Немања желео, да се ту, усред Србије, око његова гроба за сва времена окупљају Срби испуњени истим оним мислима којима је био прожет цео живот и рад Стефана Немање.

Никола Радојчић

СКЛАПАЊЕ БРАКА У ОТСУСТВУ МУШКЕ СТРАНЕ

Дозвола за склапање брака у отсуству мушке стране постојала је у старом Риму још пре него што је хришћанство постало дозвољеном, а затим и државном вером. О томе сведоче познати римски правници, чије је мишљење, као *opinio doctorum*, имало обавезно значење у правном животу. Наиме, римски правник Помпоније пише у својој четвртој књизи Сабину:

„Било је одлучено, да отсутни може склопити брак путем писма или путем весника, ако жена буде доведена у његову кућу; али муж не може довести отсутну жену путем писма или свог весника, јер је потребно довођење у мужевљеву кућу, као брачни домицил, а не у женину.”

Дакле брак је склопљен и у отсуству мужа, ако је он дао пристанак и ако је извршена брачна формалност *deductio mulieris in domum mariti*.

Други чувени римски правник III века Улпиан сведочи, да такав брак има све последице законитог брака, иако муж ни касније не би дошао, него одмах после склапања брака погинуо. Наиме, у 35 својој књизи Сабину, он наводи одговор другог признатог правника — Цине, који је био дат поводом једног конкретног случаја:

„Шта више, Цина пише, да обавеза жене, да буде у жалости за мужем (тј. *annus lugendi*) постоји и у погледу онога који је у отсуству узео жену и затим на повратку после ручка погинуо крај Тибра.”

Ови су прописи старих римских правника били укључени и у хришћанско византиско законодавство. Налазимо их у Јустинијановом *Corpus iuris civilis*, наиме у 5—7 глави другог наслова („О брачном ритусу”), XXIII књиге Дигеста (изд. Th. Mommsen, Berolini, 1868, 657—658).

Ови прописи у Византији нису имали само историско значење него и практично, јер су били укључени и у касније званичне и приватне грађанске законике. Пре свега налазимо их у „Градском закону”, тј. Грађанском законуку царева Василија, Лава и Константина 867—879 г. — Прохиرونу, који је важио до самог краја византиске државе и имао врло важно значење у њеној правној историји. „Прохироном се почиње нови период у историји римског права”, пише први издавач овог зборника, чувени византолог Цахарџе фон Лингентал, „и његов ауторитет на целом Истоку увек је био велик. Колико је био велик његов ауторитет код Грка, јасно је не само по броју кодекса него и из других најзначајнијих података. Клирици, који су имали потребу у изворима не само канонског него и грађанског права, највише су црпели познавање грађанског права из Прохирона. Стога је он био преведен на различите језике, да би се њиме могле користити православне источне цркве које су се налазиле ван граница грчко-римске империје. А световни правници често су се позивали на Прохирон и своје радове њему прилагођавали. На тај начин су се јавили *Ecloga privata*, *Epanagoga XIII tit.*, као додатак Прохиرونу, *Epanagoga cum Prochiron compositum*, *Epitomen legum*, *Epanagoga aucta*, *Prochiron legum*, *Prochiron auctum*, при чему је њихов већи део био узет из Прохирона. Напоследку Константин Арменопул из Прохирона и других правних извора саставио је нови правни приручник, тако да је непромењен текст Прохирона укључио у свој зборник” (*ὁ πρόχειρος νόμος Heidelbergae*, 1838, cap. X, p 206).

Овај ауторитетни зборник у 6 глави IV-га наслова („О дефиницији и склапању брака”) кратко излаже садржај 5—7 глава Дигеста:

„Отсутни супруг може преко посредника или преко писма склопити брак, када жена буде доведена у његову кућу; а ако је жена отсутна, ово се може да буде, јер треба да жена дође у мужевљеву кућу; и ако умре, пре него што се поврати, жена га оплакује” (*Zepi, Jus gr. romanum, Athenis*, 1931, p. 125).

Ово место буквално понављају и каснији законски византиски зборници. Пре свега налазимо га у исправљеном издању Прохирона — у Епанagoзи која се јавила неколико година после Прохирона (884—886 г.), наиме у 26 глави XVI наслова („О браку

и његовој пуноважности") овог зборника (Зепи II, 276), у зборнику 920 године *Ecloga legum in Epitome expositarum* (XXIII, 11, Зепи IV, 411), у проширеној Еланагози (XIV, 36; Цахарије, *Jus graeco-rom.* IV, 225—226), која је састављена између друге половине X и краја XI века, у зборнику крајем XIII или почетком XIV века — Проширеном Прохирону (IV, 9; Зепи, VII, 27) и др. Имамо га и у последњем византиском законском зборнику, који је дуго времена важио и после заузећа Цариграда и не само у грчким него и у словенским и у румунским земљама — у Шесто-књижију Костантина Арменопула 1345 г. (IV, 4, §§ 5 и 6, изд. Heimbach, Lipsiae, 1851).

Напоследку имамо ту одредбу и у најопширнијем византиском званичном законском зборнику из почетка X века — у Василикама, које су служиле као главни регулатор како државног тако и црквенога правнога живота за све време постојања Византиске империје. Овде у 4 глави, IV наслова, XXVIII књиге стоји:

„Ако ко у отсуству својим писмом или преко весника наручи да жена буде уведена у његову кућу, брак постоји, ако она, покоравајући се писму или веснику, буде дошла у ту кућу. И ако би он умро, пре него што буде дошао натраг, жена ће бити у жалости за њим”.

Према последњем ставу имамо следеће две старе глосе:

„Памти да понекад важи брак чак између отсутних, ма да он и не би постојао фактички, тј. није био полног општења.”

А реч „у жалости” објашњена је: „тј. не може да се уда за другог мужа пре истека рока жалости, тј. године дана. Ипак може да се уда и пре истека рока жалости са дозволом владоца” (ed. Fabrot, Parisiis 1647 IV, 240; ed. Heimbach, Lipsiae, 1833—1850, III, 163).

На тај начин нема никакве сумње, да је дозвола за склапање брака у отсуству мушке стране важила све време док је постојало Византиско царство.

Ова је дозвола важила не само за Државну власт него и за црквену. То можемо већ а priori да претпоставимо, узимајући у обзир општи карактер односа између цркве и државе у Византији, где су црквени канони били обавезни и за државну власт и, обрнуто, грађански закони важили и за цркву. Али зато имамо и друга непосредна доказе. Већ смо видели какво је значење

за клирике имао Прохирон, а сада треба додати, да је тај зборник био понекад или у целини или у своме делу, где се говорило о браку, укључен у византиске црквене законске зборнике — номоканоне, и на тај је начин одредба о дозволи брака у отсуству мушке стране била чак формално реципирана од стране црквених власти. На пример, пуни текст Прохирина налазимо у грчким номоканонима Codex Laudianus, број XXXIX (лист 270—347) X века, у кодексу XII века Московске синодске библиотеке, број 432 (лист 351—414) и др.¹⁾

О томе да је дозвола брака у отсуству мушке стране важила и за цркву, сведочи и та чињеница што је таква дозвола била укључена и у Епанагогу, коју је саставио сам чувени цариградски патријарх Фотије.

Ако је та дозвола важила у Византији, она је морала да сачува своју обавезну силу и у словенским државама које су примиле хришћанску веру из Византије, јер су такве државе сматрале да су услед прелаза у нову веру за њих обавезни не само верски него и грађански византиски прописи. И у ствари, ми видимо да је та дозвола била укључена у сам *Corpus iuris utriusque* свих православних словенских држава и црква — у Крмчију св. Саве.²⁾

Њу налазимо овде у 55 глави, у којој имамо пуни словенски превод Прохирина. Тај најважнији споменик српске књижевности, нажалост, досада још није издат, али неки изводи из њега већ су штампани у радовима српских и руских научника. Глава 55 Крмчије штампана је у раду архимандрита Нићифора Дучића: „Крмчија Морачка“. И у овој глави у 4 грани под насловом: „О оуставѣ сьсвѣщаніа бракоу“ (тј. „о начину склапања брака“) стоји: „Моужь въ ошьствѣи сый оть домоу своего можетъ ходатаемь или посланіемь писаніа бракъ сьтвориты и жену въ домь

¹⁾ О првом кодексу види Цахарије, Прохирон, 326—328 и В. Н. Бенешевичъ, Каноническій сборникъ XIV титуловъ, Петербургъ, 1905, стр. 122, о другом види Архим. Владимиръ, Систем. описаніе рукописей Московской; Синодальной библиотеки, т. I, Москва. 1894, стр. 317 и Бенешевичъ у истом раду, стр. 258, прим. 1.

²⁾ Види о томе нашу расправу: „Свети Сáva и словенство“, „Летопис Матице Српске“, 1928, новембар—децембар, стр. 250—266 и посебно, Нови Сад, 1928.

свои привести: Аще же жены нѣсть въ дому своемъ, не можеть бракъ быти ни мужъ въ домъ ее вѣннати, подобаетъ бо въ мужьнѣ домъ прити женѣ, и аще умрѣтъ мужъ отоудоу не възвративъ се, оплаканъ боудеть и осѣтованъ отъ жены, и прилучаетъ се дѣвици имѣтъ вѣно, и о вѣнѣ обычная¹⁾.

Крмчија св. Саве, овај „Законик Светих Отаца“, како је назива Душанов законик (чл. 6, 8, 101, 109), имала је највећи ауторитет у свим православним словенским државама и сви су се њени прописи сматрали као прописи Светог писма.

Нема сумње да је обавезно значење имао и њен горе наведени пропис о дозволи брака у отсуству мушке стране. У сваком случају немамо никаквих података о томе да је његову важност неко било када оспоравао.

Та дозвола била је укључена и у сва издања штампане Крмчије, како Јосифовске (Москва, 1650; Варшава, 1786; Москва, 1898 и Петроград 1914), тако и Никоновске (Москва, 1653, 1787, 1804, 1812, 1816 и 1836), при чему у Јосифовским Крмчијама и првом издању Никоновске Крмчије имамо дозволу у 49 глави, а у осталим издањима — у 48 (на пр. у издању 1804 године, II, лист 60).

Имамо неке податке и о примењивању те дозволе у конкретним случајевима. У силу самог карактера дотичне дозволе, која не говори о општем реду него о изузетним случајевима, таквих података немамо много, али неке можемо да наведемо. На пр., 1 јуна 1472 године био је склопљен у Риму други брак руског великог кнеза Јована III Васиљевића са грчком принцезом Софијом (Зојом) Палеолог, сестром жене последњег српског деспота Лазара Бранковића. Јован III је за време склапања брака био у Москви, а у Риму га је замењивао његов пуномоћник послати из Москве, Иван Фрјазин.¹⁾ А 9 септембра 1796 године

¹⁾ Н. Дучић. Крмчија морачка, „Гласник српског уч. друштва“. II од. књ. VIII; посебно, Београд, 1877 и у „Књижевни радови“, књига 4, Београд 1896, стр. 258—259.

¹⁾ Талијан из Виченце Жан Баптиста Волпе (види *Pirling, La Russia et le Saint Siege*, I, 133—173; *Prof. Eugenio Smurlo, Storia della Russia*, vol. I, Roma, 1928, p. 105—107; ипак Јован је лично склопио брак са Софијом у сам дан њеног доласка у Москву 12-XI-1472 г. Исто тако 1605 г. Димитрије Самозванец склапа заручење са Марином Мнишек преко пуномоћника Атанасија Власјева.

руски Св. синод издао је општу дозволу („Указъ“), да лица Царског дома могу склапати брак у отсуству једне стране. Ма да се ови подаци тичу само лица владалачког дома, ипак они сведоче да је начелно могућност склапања брака у отсуству једне стране била призната, док ограничење те дозволе лицима високог звања нема начелни карактер, јер верска права не зависе од положаја дотичног лица у грађанском друштву и канони православне цркве знају једино за привилегију цара, да „улази преко оградe Светог олтара, кад зажели принети дарове Створитељу“ (VI Вас. сабора правило 69), али и ову привилегију Грци су признавали једино византиском цару, због чега је у неким словенским рукописима Крмчије ово правило било изостављено, да не би и словенски владари усвојили себи ту привилегију.

Постојала је дозвола брака у отсуству једне стране и у Западној цркви и постоји тамо и сада после одвајања Западне цркве од Православне. Ту дозволу налазимо у двама главним канонским зборницима Римокатоличке цркве — у *Corpus iuris canonici* (VI, I, 9, cap. 9) и у *Codex Juris canonici* (канони 1088—1091). По последњем зборнику, који сада регулише цео правни живот Католичке цркве латинског обреда, брак може бити склопљен у отсуству или мушке или женске стране, али увек само путем заступника („per procuratorem“). За важност таквог склапања брака потребни су следећи услови:

а) Специјална пуномоћ, која не може гласити на склапање брака уопште него баш на посебни конкретни случај, тј. треба да се тачно означи лице са којим треба да се склопи брак. Та пуномоћ мора да буде писмена те да је потпише мандант и жупник или ординариус места (обично епископ) у чијем се подручју пуномоћ издаје или онај свештеник кога је један или други од речених функционера делегирао или барем да пуномоћ потпишу два сведока. Пуномоћ се не може преносити.

б) Брак не важи ако је мандант у часу кад пуномоћник у његово име склапа брак, опозвао пуномоћ или је постао умоболан.

в) Посебна дозвола бискупа, која се даје само из важних разлога.¹⁾

¹⁾ Види на пр., Радо Кушеј, Церквено право католичке Цркве, в Љубљани, 1927, § 173, 473—475; Др. К. Грос, Уџбеник Црквенога Права, Загреб, 1930, § 130, 330—331; Др. Фра Вит. Јеличић, Канонско Женидбено право, Сарајево, 1930, 166—167.

Склапање брака преко заступника допушта и Аустриски грађански законик (§ 76), при чему тражи, сем пуномоћи манданта, још и дозволу грађанске власти.

Такав је кратак историјат питања. А сада да видимо како стоји ствар у садашњем позитивном законодавству Српске православне цркве. Свима је познато да садашња њена пракса апсолутно не зна за склапање брака у отсуству једне стране и да се брак увек склапа кад су обе стране на лицу места, тако да можемо казати да је за стару одредбу о браку у отсуству једне стране наступило стање *desuetudo*. Узрок томе је пре свега непостојање преке потребе за нарушавање обичног реда склапања брака, који претпоставља присуство обеју брачних страна. У редовним приликама при садашњим саобраћајним средствима мушка страна увек лако може да дође у место где брак треба да се склопи. Други је узрок — слабо познавање Крмчије, ове скупоцене и ретке књиге, чак од стране свештених лица. Може се сматрати да овде кривица лежи делом и на чувеном немачком канонисти Чижману. У своме класичном великом делу: „*Das Ehe recht der Orientalischen Kirche*” (Wien, 1864, XV—826) он не каже ни једне речи о склапању брака у отсуству једне стране, а одредбе Дигеста, Прохирона и Василика које о томе говоре, ставља код заручења (III, 1, § 3, стр. 605—606).

Међутим Византиско право, за разлику од западног, никад не меша брак са заручењем, не меша $\delta \dot{\upsilon} \mu \nu \sigma \text{ и } \eta \mu \nu \sigma \tau \epsilon \lambda \alpha$, и сви горе наведени извори најјасније говоре баш о склапању брака у отсуству мушке стране а не о заручењу, и при томе говоре у главама, специјално посвећеним питању склапања брака, док о заручењу и о могућности његова склапања у отсуству једне и чак обеју страна говоре у другим специјалним главама. Сем тога видели смо већ, да сви извори говоре о довођењу жене у мужевљево кућу, као о битној формалности склапања брака у отсуству, а ова формалност спада у *ritus* брака а не заручења. Исто тако сви извори говоре о обавези жене да буде у жалости за мужем, ако ~~са~~ овај умро, али византиски законици изречно кажу да та обавеза не постоји после заручења него постоји једино после склапања брака (Дигеста, XIII, II, 6; *Ecloga legum* XX, 15; Зепа, IV, 402 и др.). Ова велика погрешка Чижманова имала је кобно значење у историји питања о могућности склапања брака

у отсуству мужа. Треба признати, да су готово сви православни канонисти, који су писали о браку, обично више читали Чижмана него саме изворе византиског права, и потпуно се потчињавајући његову ауторитету, нису се усудили да признају могућност склапања брака у отсуству мушке странке, пошто о томе није писао ни Чижман. Међутим, сада је питање о дозволи таквог брака постало актуелно. Казали смо, да у редовним приликама за такву дозволу обично нема ни потребе. Али сада већ пету годину живимо у нередовним ратним приликама, када су готово све државе одељене једна од друге као неким кинеским зидовима, када је свако путовање везано са великим тешкоћама и опасностима, када војна обавеза, радна обавеза, заробљеништво итд. често лишавају мушкарце сваке могућности да дођу ради склапања брака. И ко зна колико ће још трајати такво тешко стање. Историја нам каже, да је било ратова који су трајали тридесет и чак сто година. И Црква, као мајка која воли своју децу, мора да изађе у сусрет њиховим оправданим захтевима у таквим ванредним околностима. Било би неправично кад православни војници не би имали права која имају војници других вероисповести.

Српска православна црква већ је учинила корак у томе правцу. Њена брачна правила у § 66 дозвољавају цео низ отступања од редовног начина склапања брака у ванредним приликама — за време рата, поплаве, заразе, а у случају опште или у случају смртне опасности допуштају чак и нови скраћени обред венчања (§ 36). Сада је неопходно учинити и још један корак у томе правцу и издати одлуку о праву епархиског архијереја да у оправданим случајевима даје разрешење за склапање брака и у отсуству мушке стране. Додуше, Брачна правила о томе не говоре, али, са друге стране, у њиховим прописима такав брак није нигде изрично забрањен и дозвољавање таквог брака не би било у контрадикцији са Бп, јер као извршни моменат брачног обреда Бп сматрају благослов изјављене воље младенаца да ступе у брак (§ 36 у вези са § 35), а не самих присутних младенаца. Међутим, воља да ступи у брак у случају преке потребе може да буде изјављена и са стране отсутних лица путем писма или преко пуномоћника. Сем тога и уопште благослов се даје не само присутним него и отсутним лицима.

Дозвола склапања брака у отсуству једне стране не само да не стоји у контрадикцији са Бп него се и презумира у њиховим прописима. Пошто Бп ништа не говоре о склапању брака у отсуству једне стране, овде, гооврећи речима Бп, имамо један „случај, који се не може решити ни по прописима ових Правила, ни по јасном смислу и духу тих прописа”, а у таквим случајевима по § 134 Бп, „држаће се црквена власт општих црквених прописа, назначених у члану 6 Устава Српске православне цркве”. У томе 6 члану говори се да се ова Црква управља на основу не само Св. писма, Св. предања и Канона, него и . . . начелних одлука надлежних, по овом Уставу, црквених власти, тј. Св. архијерејског сабора, који „издаје прописе о брачним пословима” (чл. 63, т. 13) и Св. архијерејског синода, који „даје објашњења о прописима у спорним питањима у браку” (чл. 64, т. 19).

У броју таквих прописа Св. архијерејског сабора имамо његову одлуку од 25 (12)-V-1939 г., која је била донета баш поводом брачног питања и која гласи:

„Да зборник Крмчија има важити, као официјални наш канонски зборник, све док се не замени новим” (АСБр. 65, Зап. 145; „Гласник”, бр. 15—16, стр. 356). А ми смо већ видели да Крмчија даје дозволу за склапање брака у отсуству мушке стране и стога би та дозвола била у сагласности и са Бп, која претпостављају у своме § 134 обавезно значење и других црквених прописа за решавање брачних случајева.

Што се тиче начина примењивања дозволе, ово питање Св. епархијског архијереја жени, која је добила путем надлежно довели у склад пропис Крмчије са прописима Бп и одредила начин склапања брака у отсуству мушке стране. По нашем мишљењу такав брак могао би бити склопљен путем благослова надлежног епархијског архијереја жени, која је добила путем надлежно овереног писма или преко пуномоћника пристанак на брак са стране мужа и путем уписа тако склопљеног брака у матицу венчаних. Сам чин венчања могао би бити обављен по повратку мужа, при чему у томе чину питања о сагласности младенаца да ступе у брак морају бити изостављена. Забележимо узгред да у старом чину венчања та питања уопште нису постојала.

С. Троицки

ПРАВНЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ ДО XV ВЕКА

Правна историја Балканског полуострва створена је од многих различитих елемената, често хетерогених и супротних, који постепено долазе до узајамног прилагођавања и до заједничке симбиозе.

С једне стране чува се величанствени систем Јустинијанова права, та исцрпна кодификација римског права, попуњеног новим хеленистичким и оријенталним начелима; Јустинијанов *Corpus* важи у начелу у читавој византиској држави кроз многе векове.

С друге стране, аутохтона племена Дачана, Трачана и Илира имала су вероватно неке своје правне обичаје (чије трагове је недавно са много напора али са мало успеха истраживао румунски научник г. Фотино), од којих је нешто остало у засебним установама Влаха-пастира у средњем веку.

На Јадранском приморју многобројне градске општине имају свој засебан правни положај, заснован још на уређењу римских муниципија, али постепено проширен до потпуне законске аутономије, до издавања својих статута.

Словени, који су у VI и VII веку преплавили цело Полуострво, донели су собом норме доста примитивног живота, племенског уређења са родовном крвном осветом, са врло слабом организацијом државне власти, са патријалхалним начином живота заснованим вероватно на задружном колективизму и на земљорадничким општинама.

Напокон, Аспарухови су Бугари дошли као један војнички организам, као хорда ратоборних коњаника са строгим ратничком дисциплином и суровим казнама изрицаним од централне власти.

Да споменемо још у доцнијим вековима снажан утицај талијанских трговаца на развратак трговачког и поморског права, на стварање консуларне аутономије, па и велики утицај фра-

начких витезова за време Латинског царства на убрзање процеса феудализације на Јужном Балкану.

Тој разноврсности етничких и социјалних елемената одговара и сложеност правних прилика и установа од којих ћемо укратко приказати најзначајније.

Као што је познато, цела Византиска царевина служила се кроз векове римским правом, које је ипак у тој снажној рецепцији прошло кроз многе промене и утицаје. Велики »*Corpus juris civilis*«¹ јавља се г. 529—533 на Балкану, у Цариграду као признатом културном центру читаве Европе. Ово величанствено правничко дело јесте плод рада балканских правника под вођством великог Јустинијана, родом из околине Скопља. Тај огромни зборник закона био је и превише велик и сувише сложен за свакодневну употребу. Већ се у VI веку јављају изводи из Јустинијанова права, сачињени од приватних лица.

Тешке прилике VII и VIII века утицале су и на развитак права. Непрекидна борба Византије за свој опстанак као и сеоба Словена на Балкан повукле су собом опадање културног нивоа, неку општу примитивизацију правног живота. Год. 726 цар Лав Исаврац издаје Еклогу, невелик приручник који у својих 18 глава пружа судијама основну грађу из грађанског и кривичног права и из поступка. У Еклози видимо с једне стране више хришћанског духа у породичним односима, али с друге стране у кривично право унет је читав систем варварских оријенталских казни, туђих Јустинијановом праву.

Истом добу Исавраца припадају три невелика зборника: Номос стратиотикос, Номос наутикос и Номос георгикос. Док војнички закон има значаја само за ратничку дисциплину, поморски закон пружа високо развијене норме трговачког права које вуку своје порекло још од јелинске традиције (из *Lex Rhodia*) и које су постале темељ поморског права у целој културној Европи.

Напокон, споменути аграрни законик значајан је по томе што он регулише правне односе између слободних сељака којима је позната у појединим случајевима и колективна својина. Одавна се мисли да у томе Н. георгикос има утицаја словенског духа. Иако, вероватно, он није постао под словенским утицајем него из традиције римско-египатских правних односа, овај зборник могао је да одговара и словенским сеоским потребама. Отуда

велика популарност словенског извода из тог Аграрног законика, који је под називом „Закон цара Јустинијана” био нарочито познат код Срба (на неким местима до краја XVIII века).

Пад иконобораца изазвао је нови законодавни рад. Цар Василије Маџедонац свечано прогласи потребу обнове старих закона; око г. 879 издао је нови зборник „Прохирон” којему је циљ да замени „безбожне заблуде” Еклогине. У ствари ипак можемо наћи у Прохирону готово целу грађу Еклоге, само знатно попуњену (са незнатним променама) и распоређену у 40 глава. Прохирон остао је на снази до пада Византије, а вршио је и велик утицај на Словене.

Исти је цар Василије покренуо, а његов син Лав Филозоф завршио велику збирку у замену Јустинијанова Корпуса. То су „Василике” које обухватају у 60 књига на грчком језику целокупну грађу римско-византиског права.

Као што видимо, доба маџедонске династије било је време замашног законодавног рада. Овоме добу припада и издање црквено-правног зборника г. 883, познатог под нетачним именом Фотијева Номоканона.

У ово доба спада и почетак словенске књижевности у вези са крштењем Панонских Словена. Бугара и Срба. Значајно је што баш онда кад се стварају основи словенског државног живота, Византија показује значајну законодавну делатност и културни напредак.

Међутим, Словени нису донели собом изграђени правни систем, неке своје законике или зборнике обичајног права. У томе лежи велика разлика између Словена и блиских њима по култури Германа. Германски народи стварају већ крајем V века читав низ својих *Leges barbarorum*, јер нарочито пазе на национални карактер својег права, у вези са режимом персоналних права. Словени су морали чекати од VI до XI века, док се у једном делу њиховом јави сличан зборник обичајног права „Руска Правда” а на Балкану Словени долазе до самосталних правних зборника прилично доцкан (крајем XIII века). Што се тиче бугарске правне историје, можемо оставити на страну доста сумњиви Свидасов податак о Крумовим законима. Ако су ти кратки закони (свега 5 одредаба) заиста били издати од Крума, они су одјек суровог законодавства, хунобугарских освајача. Тек покрштена Бугарска

постаје словенска држава по својој култури, јављају се озбиљнији покушаји законодавног рада. Већ из Борисових питања упућених г. 865 папи Николи, видимо искрену тежњу новопокрштеног владара да своју државу уреди по правним хришћанским начелима, по неким *venereandae Romanorum leges*, да прекине са grubим незнабожачким хунобугарским обичајима.

Признавши г. 870 своју зависност од цариградске патријаршије, Бугарска добија одмах преводе: пре Фотијевог Номоканона (Јована Схоластика) и целе Исавриске Еклоге и Аграрног зборника (Номос георгикос). Ти су зборници били преведени првих година Борисове владавине, док нису још били истиснути у Цариграду од Прохирона (879) и Фотијева Номоканона (883). Како вели један бугарски научник „Бугари су без икаквог засебног законодавног акта примили заједно са хришћанством из Византије и цело њено световно и црквено право, без икаквог засебног законодавног акта. Византиско право беше за Бугаре свештено, савршено, потпуно и културно, какво они нису могли да створе ни у IX веку ни доцније” (Благојевић).

Као што је Номоканон имао за циљ да управља целим верским животом новопокрштених Словена, тако исто Еклога имала је да регулише, по новоме, породичне односе, стварно право и облигационо право (јер су имовински односи у трговачком промету били исти на целом Балкану). Само у кривичном праву било је доста озбиљних размимотица између византиских и словенских схватања. Стога се у Бугарској јавља (почетком X века?) т.зв. „Закон судни људем”, тај први словенски правни зборник, који је у ствари само једна скромна прерада неких Еклогиних одредаба (углавном из кривичног права). Остављајући византиске дефиниције злочина, тај зборник мења на много места санкције, нешто их ублажавајући. Неке незнатне промене можемо приметити и у словенском преводу Еклоге, вероватно учињене под утицајем месних бугарских прилика.

Ово су сви сачувани правни споменици развитка прве бугарске државе. После њене пропасти утицај византиског права постаје све јачи: римско-византиско право примењивало се од грчких власти и по световним и по црквеним судовима. Иако се прост народ и даље служио умногоме обичајним правом, властела, трговачки и црквени staleж све више су загледали у Но-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

моканон и Василике. Нарочито су манастири са својим судским имунитетом па и епископи по варошима примењивали византиско право и у Подунављу и у Македонији и у Тракији. О томе имамо тачне податке сачуване у преписци Димитрија Хоматијана, архиепископа охридског, који је ревнионо примењивао Василике на грађанске парнице и у Охриду и у Скопљу и у Прилепу. Међутим, крајем XII века стварају се снажна српска држава у Рашкој и обновљена бугарска држава Асеноваца. Испод навлаке византиског права избијају на површину и правни споменици писани на словенским језицима у самосталним државама. Имамо доста сачуваних правних споменика из XIII века (доста много српских, много мање бугарских) који расветљавају правна питања тог доба. Грађа је једнострана — махом манастирске повеље које показују да се свуда стварају велика црквена имања, заштићена судским и фискалним имунитетом, са истим правима црквених власти према сеоском становништву као и у Византији. Нарочито се истиче правни конзерватизам тог доба: тако на пр. бугарски цар Константин потврђује манастиру св. Ђорђа крај Скопља све повеље својих претходника „светог цара Романа”, светог цара кир-Алексија (Комнена), кир-Маноила (Комнена), светог Симеона (Немање) и других. После тога краљ Милутин издаје г. 1300 истом манастиру повељу у којој опет потврђује исте хрисовуље грчких и бугарских царева и на много места само преписује правне одредбе својих претходника.

Начела имунитета економског и судског, основне одредбе о положају сељака биле су исте и под грчким и под словенским владарима. Ствара се један систем мешовитог византиско-словенског права. На пр. византиске су власти напуштале начело индивидуалне одговорности убичине пред државом и задовољавале се плаћањем вражде од читавог села по словенском обичају (под називом фоникон); међутим бугарске власти, заменивши грчке власти, задржавају исту старословенску установу под позајмљеним из грчког језика називом „фун”.

Томе изједначењу правних појмова нарочито доприноси православна црква која је чврсто убеђена да у целом хришћанском свету морају владати исти „свети и божанствени закони” грчких царева. У томе правцу од великог је значаја словенски превод Номоканона и то најновије редакције, компилиран г. 1219

„бригом и старањем Саве архиепископа српског“³⁰. Тај Номоканон фотијевске рецензије с Аристиновим тумачењима садржи у свом словенском облику не само сва црквена правила него и цео Прохирон, као део великог законика освештаног ауторитетом цркве.

Сваки епископ, сваки игуман, чак сваки парох морао је по црквеним правилима да има по један примерак Номоканона, и тиме је много утицао на спровођење начела римско-византског права у животу балканских хришћана.

Тешко је решити питање, по којим се законима управљала Бугарска за време другог царства (1186—1393), јер нису сачувани никакви световни бугарски закони из тог доба. Познато је само да су се Бугари служили светосавским Номоканоном који је г. 1262 био послан од бугарског деспота Јакова Светислава у Русију. Осим тога у област црквеног права спада т.зв. Синодик цара Борила г. 1211, који прописује у пуној сагласности са византиским схватањима нарочите црквене казне (осим световних) за кривична дела против вере, за убице и разбојнике.

Знамо да је у Бугарској било државних сабора, да су се њихове одлуке писале, да су на једном сабору била донета нека ограничења права Јевреја, али споменици тог законодавног рада нису сачувани. Ипак тешко је веровати да би се Бугарска управљала само обичајним правом. Кад је већ у првом царству постао Закон судни и превод Еклоге, кад је г. 1204 цар Калојован претраживао „законе својих претходника“, кад је у другом царству било доста писаних саборских одлука (као на пр. из г. 1211, 1355 и 1360), не можемо мислити да би у Бугарској која је већ навикла на византиско право у XI и XII веку, цареви управљали и судили само по обичајном праву. Највероватније је да су ти цареви признавали важност свих закона православних царева, уколико се они налазе у Прохирону и у „Јустинијановом закону“, а после 1335 г. — и у Властаревој Синтагми. Али сасвим је вероватно да су бугарски цареви издавали на саборима и неке новеле којима су византиске законе попуњавали или мењали, само што нам те бугарске одлуке нису сачуване, као што није сачуван ниједан судски докуменат из Бугарске.

Много више података имамо за правни живот српских земаља у XIII и XIV веку. Као први покушај самосталне кодификације јавља се жичка повеља г. 1220: она уређује питања

брака и кривична дела против морала, са византиским дефиницијама али са словенским санкцијама. Многобројне манастирске повеље пружају нам понекад исцрпне прописе обичајног права о положају сељака и Влаха-пастира, у чему се позивају на изгубљене за нас одредбе „св. Симеуна и св. Саве” из Милешева и Студенице.

Велика освајања Душанова изазвала су потребу за кодификацијом, јер су у српску државу ушле многобројне земље навикнуте на ауторитет писаног права. После г. 1335 јавља се словенски превод Властареве Синтагме, тог најпотпунијег зборника црквеног и световног византиског права, који је у облику енциклопедије пружао све најважније законе православних царева као и правила православне цркве. Превод Синтагме радо је преписиван у Србији, Бугарској и Румунији XIV и XV века и популарише свуда појмове римско-византиског права. Тако је један рукопис бугарске рецензије преписан г. 1451 у Трговишту за великог војводу Јована Владислава и други г. 1495 у Јашу за молдавског војводу Стефана Великог.

Крунисан за цара Стефан Душан одреди себи задатак „все истиние и православније вере закон поставити”, да утврди мир и ред у своме царству. Стога се јавља у г. 1346—1348 скраћени српски извод Властареве Синтагме у коме је одлучно испуштен баласт црквених правила и поука, али је сва световна правна грађа остала са изричним напоменама да је то „царски суд”. Ту су све оне одредбе из грађанског права (брачног, наследног и облигационог), из кривичног права и из судског поступка које су биле онда примењиване по целом православном Истоку. Тиме је створен један прегледан кодекс за потребе царевих судија, којим су се они могли служити нарочито у грчком делу Душанове државе. Али српска држава имала је и доста својих засебних правних односа и прилика, у вези са својим словенским основима права и са својим сталешким уређењем у којем су се развиле многе црте феудализма непознате византиским правним зборницима. Те су прилике изазвале стварање оригиналног српског законика.

На сабору у Скопљу маја 1349, са учешћем српског и грчког клира и српске и грчке властеле, били су узети у претрес сви специфични правни односи „царства Срба и Грка”, створен је

заокругљен „законик благоверног цара Стефана” од 135 кратких и одлучних одредаба. Ту су одредбе о цркви и њеним економским повластицама, о властели, њеним правима и обавезама, о сељацима, о засебним нормама поступка и кривичног права (с обзиром на сталешке разлике), о локалној администрацији, о положају грађана и трговаца — све су то одредбе о сталешким приликама које нису никад улазиле у византиске зборнике. У томе је погледу Душанов законик једна врста сталешког устава који регулише односе четири сталежа између себе и према цару и подређује све те државне чиниоце начелу објективне законитости, принципу владавине закона.

После пет година правничког искуства, на сабору 1354 г. створен је други део Душановог законика: 50—60 одредаба које имају облик новела. Општи дух тих допуна исти је као и у I делу: брига о друштвеној равноправности, о једнакости свих покрајина пред судом, што јача борба против злочинаца и што већа пажња према суду, према ауторитету судија и ауторитету закона. Чак је начело законитости још јаче наглашено него у I делу. Закон донет на сабору јачи је од царске наредбе која се са законом коси. Судија мора да суди по закону а не по страху пред царем. Зависни сељак може да тужи суду сваког господара, чак и самог цара. Ове лепе одредбе II дела Душановог законика показују високо развијену правничку свест, у духу најбољих начела римско-византиског права, на пр. новела цара Манојла Комнена. Јер се у византиском праву (иако оно понавља стару реченицу: *princeps legibus solutus est* „владар је слободан од закона” налази читаво учење о томе да је *princeps legibus alligatus*, да је „владар везан законима”.

Достојно је пажње што је из великог обима византиског права, често противуречног, често рђаво примењиваног, цар Душан умео да извуче његова најбоља начела, да их присвоји и да њима да једну одлучну и кратку форму, много јаснију него развучена реторика византиских новела.

Многобројни српски рукописи XIV и XV века доносе нам увек исте правне зборнике истим редом: скраћена Синтагма Властарева, кратак „Закон цара Јустинијана” (аграрне одредбе из Номос георгикос) и оба дела Душанова законика. Све ове, понекад доста хетерогене одредбе можемо сматрати као *Corpus juris*

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

сложеног српско-грчког царства у којем је цар Душан хтео да оствари један велики задатак: да од српске расне снаге и од римске византиске традиције створи једну велику правну државу, у којој су једнаки и освајачи и освојени, у којој сви, до самог цара, поштују начела објективног закона.

Кад је нестало Душана, центифугалне снаге, егоистичке тежње великаша и покрајина распарчале су његову величанствену државу. Долазак Турака уништава Бугарску и постепено доводи до слома српске државе и српских државица у XV веку. У то доба скромнијег државног живота престаје законодавни рад у Србији. У принципу важи Душаново законодавство, што се види по његовом преписивању у XV веку, али тешко је рећи колико је његов грчко-српски систем уступао места начелима српског обичајног права, које је избијало на површину — нарочито у Зети.

Можда оном добу деспотовине припада новија рецензија Душанова законодавства, одлучно њено скраћивање претстављено рукописима Раваничким, Грбаљским, Паштровским и другим.

Ту је грађа Властареве Синтагме нарочито скраћена и спојена са Јустинијановим законом у један „Законик Константина и Јустинијана”, а многе византиске одредбе (на пр. из кривичног права) избачене су као неподесне за српски живот. Душанов законик исто је нешто скраћен, али и попуњен Синтагминим одредбама у тој рецензији. Она је имала правну снагу и под Турцима и у аутономним приморским општинама до краја XVIII века (Грбаљ и Паштровићи).

Треба споменути да док је Немањинска Србија постепено ишла у правцу унитарног законодавства, на западном Балкану тежи се што више локалним аутономијама. Засебан је правни положај Босне и Хума, са чисто феудалном јерархијом вазалитета, са поделом државе у поједине земље, од којих свака има своје претставнике и приставе на владаочевом двору. Те богумилске земље не знају за манастирска имања, за манастирску књижевност. Стога ту нема традиције ни римског ни византиског права, нема ниједног покушаја кодификације. Ове земље су се заиста управљале по врло примитивном и партикуларном обичајном праву, од ког нам је сачувано једва неколико трагова у ретким владалачким повељама издатим у корист властеле и у међународним уговорима.

Друкчије су правне прилике у Приморју и у Далмацији. Ту су се развили многобројни трговачки градови од којих понеки вуку своју традицију још од римских муниципија. Навикнути на самосталан живот, затворени у својим бедемима и отсечени од сеоског становништва, ти градови признају наизменце власт дукљанских и хрватских владара, византиских царева и млетачких дужда. Потпуна аутономија сваке засебне општине — то је идеал приморског правног живота. Та аутономија огледа се у праву бирања својих судија, власти и чиновника, у слободи од државних пореза, и нарочито у праву издавања својих закона и одредаба које искључују законе државне. Та аутономија, нарочито развијена за време слабе номиналне византиске владавине, налази свој израз у уговорима северно-далматинских градова са хрватским и угарским краљевима (типична је повеља краља Коломана г. 1108 којом зајамчује слободу града Трогира). Та аутономија налази свој најјачи израз у стварању самосталних статута, у том снажном покрету који почиње средином XIII века, у вези са развитком правних студија на талијанским универзитетима, у вези са доласком школованих нотара и правника преко мора у далматинске градове. У Дубровнику био је већ створен статут за време млетачког кнеза Јована Тиепола (г. 1242), у Сплиту — за време подестата Гаргана (г. 1240).

Из тих снажних средишта статутарни покрет шири се у све веће и мање аутономне далматинске општине не само градске него чак и жупске. По угледу на Дубровачки статут (знатно проширен г. 1272) створени су статут о. Корчуле (г. 1265), статути о. Ластова и о. Мљета (поч. XIV века) и града Котора (за владе краља Милутина). У средњој Далмацији ничу статути Задра, Шибеника, Трогира, о. Брача и Хвара и других. Чак најмањи градови Јужног Приморја имали су своје статуте: Будва (из доба Душанова), Дриваст, Уљцин (нису сачувани).

У тим статутима писаним латинским језиком, понекад врло опсежним, видимо доста заједничких црта, иако свака општина љубоморно пази на своје локалне разлике и одлике. Свуда је исцрпно дефинисано грађанско право (породично и наследно); исцрпно говори се о стварном, облигационом и трговачком праву, много места заузима поморско трговачко право. До ситница регулисана је администрација и судски поступак. Многобројне су

полициске уредбе у вези са системом трговачког протекционизма. Сурово је и круто кривично право. Већи део тих одредаба спада у систем „вулгарног римског права” проширеног у то доба на све обале Медитерана (израз проф. Костренчића), али има и начела словенских, на пример у породичном праву (истраживаном од Богишића).

Нарочито су интересантни немногобројни статуту појединих жупа, писани словенским језиком са много црта чисто словенског права. Ту су на првом месту драгоцени Винодолски статут (писан глагољицом 1288 г.) претежно кривично-правне садржине који пружа толико одредаба сличних „Руској Правди” и толико значајне грађе за разумевање старог словенског права уопште. Затим опсежни Пољички статут (писан ћирилицом 1440) са исцрпним одредбама кривичног и грађанског (аграрног) права једне типичне словенске сеоске жупе.

Снажни кодификациони покрет био је завршен у XV веку: свака је општина добила свој статут, по којем се управљала до почетка XIX века, док дух револуције није нарушио правни конзерватизам далматинских обала. Међутим, од XV века сва унутрашњост Балкана потчињена је конзервативној турској владавини под којом постепено губе своју снагу развијена начела византиско-словенског права и на површину избија обичајно право православне раје у облицима једне секундарне примитивности.

Др А. Соловјев

ЗВЕЗДАНО НЕБО У НАШЕМ НАРОДУ

Испитујући народни живот и обичаје наилазимо на једно од најзанимљивијих питања: какво је исконско схватање народа о небу и Земљи, шта о њима зна, познаје ли звездано небо, једном речи на космогонију и космографију српскога народа.

У овом кратком прегледу народног знања и схватања неба и Земље покушао сам да конструишем у једну целину поједине исказе сељака из Жиче и њене најближе планинске околине (Матаруга, Брезне, Шошанице, Богutowца, Каменице и т. д.). То је било потребно јер, у ствари, слабо ко уме нешто о овоме да каже, да исприча нешто више. У испитаном крају веома је ограничењо народно знање и схватање о Земљи и небеским знацима. Свако, на пр., зна за Влашиће и Кумову сламу и за звезду Даницу, али већина ни ове не уме на небу да разликује. Млађи свет уопште се не стара нешто о томе да дозна од старијих људи. Па и ови ретко кад знају више од Данице, Влашића и Кумове сламе, и у најбољем случају разликују још Кола. С друге стране и у најзабитнија планинска насеља продрла је из школе и из вароши наука о Земљином облику и о њеном кретању око Сунца. Њу нико јасно не разуме, али је из темеља уздрмала старо схватање. Унесена је забуна. Једном речи, испитивања ове врсте данас су врло отежана. Немогуће је реконструисати оно што је у народној традицији живело пре неких сто или чак и пре педесет година.

Испитујући антропологију среза Жичког и Студеничког (1926—1931) морао сам да се позабавим питањем порекла становништва и утицајима разних културних области на ове крајеве, па сам се тако упознао са многим моментима из културне антропологије и етнографије уопште. Хтео сам да видим шта народ зна, шта верује, и одакле му то знање и веровање. Али грађа коју су прикупили други аутори, литература, мало шта

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

може да користи. Нарочито уколико се односи на космографију. Не само за ову област, за Подибарје и Надибарје и за Студенички Стари влах већ уопште. На много се места наводи познавање звезда у народу, али нигде није прецизирано које набеске знакове народ стварно познаје. На једном се месту, на пр., наводи: „Волуари су пет звезда, а она на осами шеста: изгубљени во. Оне две звезде једна пред другом: волар се приметно останом да тражи изгубљеног“. Али се не помиње астрономско име ових Волуара. Из овог описа ми једва наслућујемо о којим се звездама ради. Тако и Тановић у свом богатом делу о Бевђелиској Казми помиње сасвим узгред звезде Квачке („десет до петнаест ситних звезда које изгревају и залазе као и Зорњача“) и звезде Нишајне. Доноси и цртеж тих сазвежђа. Али таквих и нема на небу; по цртежу не могу да се познају. Тако увек, у свој осталој грађи. Ако се ретко кад наведе нешто из народне космогоније, не каже се на које се то звезде односи, чак ни кад излазе или залазе и у ком месецу, а о навођењу њиховог научног имена наравно нема ни помена. А с друге стране потребно је да се што пре упознамо са небом нашега народа, јер ће већ сутра бити касно. Народ све више заборавља, заборавља и меша. За некога је Волуара само једна звезда — Сириус, за друге је сазвежђе Великог медведа, за неке опет нека друга група звезда. А најчешће наилазимо на сељаке који никад нису ни чули за звезду Волуару. За Даницу је сваки чуо али ретко ко зна која је то звезда. А ако је и разликује, то није увек Венера.

Звезда има много. Са њима су у вези многа предања и веровања. Осим славе, Божића и свадбе, ништа нас не може одвести тако далеко у прошлост као познавање и веровање о звездама и о „небеским знацима“. Звездано небо српског сељака указује нам на утицаје култура, на разне културне области. У народној космогонији и космографији налазимо остатке старе културе наших прадедова, културе коју су са собом донели на Балкан, али исто тако на остатке културе балканских староседелца, на елементе средњоевропске и медитеранске културе. Али има крајева где су у народном памћењу остали од старине само Влашићи, Даница и Кумова слама, а све друго је унесено из туђина, са европског запада, на пр., Светог Петра крст, Госпино коло, Јаковљев штап и друго. То је на нашој етничкој периферији.

Овде износим искључиво материјал прикупљен у срезу Жичком.

О постанку неба и Земље у народу из Жиче и њене околине чуо сам следеће:

Кад је Бог створио небо и Земљу, преварио се те направио већу Земљу од неба: све стрчи Земља испод неба, јер је свуд унаоколо шира и дужа. Замислио се Бог шта да ради, или Земљу да смањи или небо да увећа. А жао му да поквари оно што је сачинио. Ишао је тако и мислио, али није могао да се домисли. Куд год је ишао пратила га узастопце његова сенка. Па кад му је додијало окрене се својој сенци и викне: Сенаило! а од сенке онога часа поста нечастиви — име му се не поменуло! Стаде га Бог молити да га саветује шта да ради. Све му каза редом како је што било: како је направио небо, па Земљу, па како се преварио. Кад чу Сенаило шта је и како је рече Богу: Биће Земља колико је небо. Па зграби рукама, скупи Земљу; Земља се набра, и створе се брда и долине. Удеси те је таман небо Земљу покрило. Кад су тако направили Бог и Сенаило небо и Земљу, хтели су да се одморе; али нигде воде нема. А онда Господ прође долинама, па куд год прође његовим трагом протече поток или река.

У планинским крајевима, изнад Жиче, прича се о Господу Богу, о Сунцу, о Вараону и арханђелу Михаилу. То је варијанта познате приче како је Арханђео украо Сунце нечастивоме и вратио га на небо. Док је Сунце било у власти Вараона на небу и на Земљи смркло се да се ни прст испред очију није видео.

Мало што народ зна о постанку неба и Земље, а мало и о самоме небу и Земљи, о томе какви су и колики.

Кажу да је Земља бкругла. А и јест као плоча, као велики точак. Као што је Земља округла тако је и небо. Куд год се Земља простире, над њом је небо. Од ње је небо свуд подједнако далеко. Области су на пола пута: колико има од Земље до облака управо је толико од облака до неба. Кад из Жиче гледамо, изгледа нам да се тамо иза Чачка Земља свршава, и где је видик свуд унаоколо, да се са небом састаје. Али то нам само тако изгледа. Где је Чачак а где крај света! Неки кажу да се небо са Земљом састаје тамо где се Земља завршава. Јер, кажу, кад се не би небо са Земљом састало, облаци би и птице у празнину између неба и Земље одлетели; а и јест тако.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Неки опет веле да се Земља окреће. И заиста се окреће. Земља је као плоча и лежи на големом стубу, па се на стубу окреће. А са њом и небо и небески знаци. Нечастиви је за стуб везан па га једнако гризе. Неки пут се нечастиви отима и хоће да бежи, па се стуб затресе. Онда се и Земља затресе. Људи кажу да је земљотрес. Нечастиви гризе стуб преко целе године. Стуб танча, па би могао и да се преломи. Али на Ускрс, кад се сврши служба и ударе звона, онда стуб одмах одебља и буде као да га нико никад није ни загризао. А нечастиви га одмах изнова гризе, и целе га године опет једнако гризе.

Да видимо каква је Земља. Голем је свет. Има га толико да кад би онај који би се сад родио без престанка ходао сто година, не би дошао на крај света. Кажу да кад би ко доживео ту славу и могао да иде увек напред, он би дошао на оно место одакле је пошао. Тешко да је то могуће. А и како би?

Није Земља свуда оваква као што је у нас. „На истоку, где се сунце рађа, тамо су велике воде и непроходне шуме. Далеко тамо према сунчевом источнику има плодна брдовита земља у којој живе људи малена раста. Шам се зове тај народ и жутог је лика. Код њих је добро, али код нас је све горе. Од године у годину земља даје све мање плода. Раније се орало дрвеним ралом, а мрак се само лучем гонио. Али ако куће и бијаху ниске и мале, бијаху пуне свачега. Ако се и орало дрвеним ралом, рађало је више у плугу него данас у три плуга. У старо доба жито је било сазвлатна већ све сами клас. Ако добро погледаш зрно пшенице видећеш на њему Божји лик. То је од тих времена остало. А сад земља све теже рађа. Од године у годину све мање плода даје. Нестају шуме, нестају плодови земљини. Корисне воћке и биљке редом ће да нестану. Шљива већ малаксава. Последња ће боца да нестане. А кад она дотраје, навалиће на нас народ Шам, те ће свом земљом да завлада. И опет ће под овим народом бити благостање и свако добро као што је у старини било. Кажу да ће то ускоро да буде. А веруј да хоће, јер куд би горе од овога зла што је данас”.

На истоку су дакле големи простори. Али има и народа који земље нема, већ на води живи и све му лађама водом долази: и храна и благо и све. Тамо на западу, тамо су велике воде, реке, мора и магле. Са истока сунце греје, од истока долази све

добро. Дан се на истоку свањива. Према истоку се окрећеш и говориш: Сунце на исток а Бог на помоћ! На западу је вода и мрак; тамо није добро живети.

Тешко је рећи каква је све земља и како Земља изгледа. Има их који кажу да кад би је ко одозго гледао да би видео свега три шубаре. А друго је све вода, јер је Земља на води. Али неко пита: добро. Земља је на води и нешто је држи, али на чему је вода?

Небо лежи на ваздуху, а равно је и није округло. Нама се само чини да је округло. Неки опет кажу да се не зна тачно, да ли је небо равно, свуда подједнако, или је удубљено као јама или преврнута чинија.

Прво, дакле, долази земља и ваздух, затим небеса и све што је по небесима. Облаци иду упола. У облацима је вода; па је зато и небо плаво, као дубока вода што је. Небо је много високо, јер до њега има још једанпут као што је до облака.

Као што су на земљи звона, тако их има и на небу: звона небеска. „Уочи великих празника изађи на неко пусто брдо где нема нигде села у близини ни живо које, па ћеш чути у поноћи где небеска звона ује. Ако се слабо чује стави ухо на земљу и чућеш где у небесима звона лупају. Од земље њихов звон одјекује”.

Сунце водом иде и из воде излази. Стари су људи говорили да се Сунце вози преко неба у големим колима. Вуче га нека стока, — не зна се каква. Сунце иде унаоколо и обилази цео свет. Кад зађе, Сунце иде водом наоколо а не испод воде како неки мисле. Кад излази црвено је, јер је ватра на воду наишла. Да Сунце не тоне у воду већ да по води обилази казује нам паведрина што се на западу и на истоку види. Сунце иде по свом кругу земаљском и никад мира ни починка нема. А кад је подне, оно онда стане и одмара се. Кад овде нама залази, рађа се у другој земљи и тамо светли. Кажу да има и нека тамна земља где Сунца никад нема. Ујутру опет излази. Има стараца који мисле да то није оно исто Сунце већ друго: сваког дана се сунце рађа, породи се, а оно јучерашње иде у вечност. Неки опет веле да целе године светли једно исто Сунце, а на Божић да се ново рађа. Други кажу, не на Божић него на Сретење. На Сретење се сретну два сунца, старо и ново. Кад се сретну једно каже „Помоз Бог

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

стари", а друго одговара „Бог ти помогао. Нисам стар већ премлад". Највише их је који веле да је само једно Сунце. Оно већито греје и небо и земљу, увек без престанка. Од једног сам старца чуо да није једно него да су три сунца. Три има сунца на небу. Ово што нас греје то је најмање. Јер је најмање, оно најмању количину греје. Оно што је веће греје две количине (?). Треће греје бескрајност којој краја нема".

Сунце некад замрачује. Учени људи говоре да то Месец иде преко Сунца, па кад престане помрачење онда одмах Месеца да нестане (јер се Месец не види ни пре ни после помрачења). Заиста мора да има неки Божји знак који се повлачи поред Сунца, па га тако заклапа. Исто као кад се Месец мења. Има нешто што га заклања, те се испред Месеца полако завлачи и открива га. Јер ако се добро погледа у млад Месец, кад је ведро, види се паведрина у кругу где би требало да је Месец. Мора да је исто тако за Сунце, кад се замрачи. Стари људи говоре да има нека ала која хоће Сунце да прогута. Али се Сунце отима. А и ми тада треба Сунце да помажемо. Да пуцамо из пушака како би се ала уплашила и оставила Сунце. И на Божић се пуца кад прегори бадњак да не би те године ала Сунцу наудила. За помрачење Сунца кажу да није добар знак за државу.

И Месец може да помрачи. Кажу да две врране прилике једу Месец: једна одовуд, једна одонуд. И онда треба пуцати из пушака како би се те прилике уплашиле. За Месечеву мену неки опет веле да тако мора да буде: док један месец стари и умире, као и човек што стари, роди се други. Уштап се зове што се цео Месец испуни.

По небесима су звезде. Али је свака посебно и није прикована. Оне не мењају места. Кад би отишао чак на крај света оне би биле на истоме месту где су и сада (дакле у науци: звезде стајаћице). Има осипање звезда (*метеори и ројеви кресница*), али је то по њиховој потреби (?). Неки помињу звезде које никад у воду не залазе (дакле: *циркумполарне*), док све остале излазе, крећу се према западу и залазе као што Даница на пример.

Сјајност је звезда као што је и сјајност Сунца. Само што су далеко. По сјајности најпре је Сунце, па Месец, а звезде су најпосле.

За звезду која пада каже се свитлица. Кад небом звезда полети, зађе из ових крајева и оде у друге, Бог зна које. Кад звезда нестане са неба кажу да се душа неког хришћанина угасила. Сваки човек има своју звезду, и кад умре звезда се са њим гаси. Тако за време рата, када су се наши око Чемерна тукли са непријатељем, све су на небу звезде падале. Жене гледају у небо, плачу, слушају како топови пуцају и грувају се у прса. И за ранијих ратова падале су звезде у хрпама. Тако 1885, када су се Срби са Бугарима тукли, могао си ноћу да видиш како небом звезде лете као да је рој звезда. Једне су вечери све пошле на исток. Тада је краљ Милан изгубио битку на Сливници. Кад звезда пада неки ће рећи „За грм друже” или „Ено роб бежи”. То кажу јер се верује да је неко побегао из ропства, па да га гоне.

Има и звезда са барјаком. Неко сад за њих каже репата звезда. Кад репате ударе, знак је да ће бити болест љута, поплава, рат или друга нека несрећа. Репата се звезда указала кад је Шваба на нас дошао (тј. 1914).

Звезда има безброј. Нико их не може све знати. Али их има које сваки зна, и младо и старо. То су Кумова слама, Даница и Влашићи.

Кумова слама. То је од звезда светао траг по небесима. Свима је позната прича како је кум куму крао сламу. Неки кажу кум кумашину. Неки опет да су оба крали у исто време, па један возио украћену сламу својој кући, а други опет својој. Кола су се мимоишла. Отуда два светла трага на небу.

Даница (Венера) сјаји великом светлошћу. Не долази сваке године. Излази на сат пре зоре. Даница је звезда преодница. Јер преоди (преходи) преко неба. На вечер прати Месец док не зађе, а ето је сутра где с њим излази. Зато кажу да је преодница. Даница је најсјајнија и највећа звезда. Почиње да излази у пролеће, од априла месеца, а престаје излазити у септембру (!). Зову је надничарком. Јер има несавесних људи који држе надничаре да и ноћу раде кад она светли.

(Само се посеби разуме да народ Даницом не назива само Венеру већ и друге планете, а можда и Сириус јер су ме неки уверавали како Даница излази одмах после Влашића.

Влашићи (Плејаде). Има чопор од шест или седам звезда. Зову се Влашићи. (У приморју сам чуо да се тако зову што излазе

иза планине, од влашке стране). До Ђурђевдана виде се, па се опет јављају о Видовдану. Неки кажу о Митрову, трећи по Илијиндану. Зими су Влашићи на небу сву ноћ. Кад зађу, свањива се. Па се тако каже: Влашићи на заод, ето зора иза брда. На Божић Влашићи кад изађу таман је време да се прасе припекне (Ето Влашића биће и прашчића). Стари људи кажу да има седам Влашића и да се зову: Вао и Ваока, Мио и Миока, Скарабојо и Борисав и мали Биљурак. У Конавлима их зову: Але и Алета, Шурко и Бурко и мали Мишурко (свега пет!).

У Студеници кажу за Влашиће да су то шесторо браће и једна сестра. Била је и прича о њима. Али је више нико не уме да исприча. Лети се Влашићи не могу видети јер је кратка ноћ. Све се весели Ђурђеву дану, само Влашићи и Ленковићи не. (Ленковићи су задруга негде у Студеници. У априлу немају у кући ни хлеба ни уз хлеб. Још пре Ђурђева дне гладују; — немају чиме ни госта да угосте!).

О Влашићима има ова прича: Ишли Србин и Турчин ноћу, а звезде сјаје на небу. Каже Србин Турчину: „Ето Влашића”. Турчину би криво што се звезде тако зову те рече љутито: „Нису то, бре, Влашићи, већ Турчићи”. Влашићи су, Турчићи су, те се тако посвадише. Оду сутрадан код кадије да им суди. Турчин оптужи сапутника: „Ето, честити кадија, овај влах каже да се оне звезде зову Влашићи, а нису него Турчићи”. Кад их саслуша, кадија се замисли па пресуди: „Нису ни Влашићи ни Турчићи, већ чопор звезда”.

Рекао сам да у Жичи и околини ове звезде скоро свак познаје. Има много других звезда које ретко ко зна. Од тих су најпознатије Кола и Штапи.

Кола (*Велики медвед*). Неко каже Насрадинова кола, неко Кола и волови. Прво су четири звезде, барабар две и две. То су кола. (Тј. то су α , β , γ и δ) Затим су две звезде у страну (ϵ и ζ — то се јарам посукао, а звезде то су два вола. Једна је звезда направо (η) — то је вођ. Не зна се да ли држи волове за поводнике. Према њима, лево наниже, режи курјак (према неким Срце Карлово, према другима Арктур). Од њега су се волови уплашили. „На земљи се уплашили, а остао знак на небесима!” За Кола неки веле Волуара. Има, кажу, Волуара звезда: ту је човек, па волови, кола и курјак где са стране режи на вола.

„Човек нема главе; али где може да је човек без главе сликан у звезде?!“.

Штапи (*Орион*, заправо ζ , ϵ , δ). Неко каже Бабини штапи, а неко само Штапи, Штапови или најчешће Штапци. Те звезде стоје тако косо на небу као да је штап. Одмах су до Влашића. Неко види и више штапова, уз већи има и мањи. Неко опет за друге звезде каже да су Штапи; далеко су од Влашића и никад не залазе (*Касиопеја*).

Штапови обично зову *Пореднице* (или су то друге неке звезде). Тако су се раније Штапци звали, јер звезде иду упоредо барабар једна уз другу. Турци су их назвали Штапцима. Залазе изјугра. За Штапове до Влашића неки кажу *Јармове*, а Штапи су, кажу, на другоме месту. Пре излазе Јармови, а за њима Даница.

О другим звездама само се зна по имену али их нико не уме на небу да разликује. Било је пре ових ратова људи који су познавали небеске знаке — али их сада нема; помреше. У Жичи ништа се више не зна о звездама. Али има и сада у Студеници стараца који умеју још нешто о звездама да кажу.

Од осталих звезда највише се помињу звезде:

Приходница или *Преодница*. Нису све звезде приходнице или преоднице што преко неба од истока до запада иду, већ је само једна Преодница. Ње није било за време рата. Бог одузе знаке небеске, и њу и Даницу. Приходи Преодница пред Месецом и за Сунцем иде. Друго је Преодница а друго Вечерњача. Прва излази сваке вечери, а неки кажу и последња залази.

Вечерњача или *Вечерка*. Има звезда Вечерњача која сјаји великим сјајем у вече. За њу неко каже Сјајница. Некад је и нема (*Сириус* или *Венера* или други неки планет).

Маријин или *Светог Петра крст* (*Лабуд*). То је крст од звезда. Види се свакад кад је чисто време. И Маријин крст прибире западу, иако никад не залази. Кад га на небу нема, не ваља.

Свињаруша или *Свињарица* (*Сириус*) излази пре Зорњаче. Малко је десно од ње, а сјајнија је од ње. Од Свињаруше зраци бију као млазеви, а Зорњача је ипак већа. Свињаруши је тако име што излази кад треба извести свиње. Кад изађе Свињаруша излазе свиње саме па иду у жир. Легнеш тако преко прага да кад би ко

изишао мора преко тебе. Кад према јутру, ето свиње хоће да прођу. Погледаш на звезде, а оно Свињаруша. Прво се рађа Вољуара, па Свињаруша, а најпосле Зорњача. Дигне се во ноћу да мокри, али опет легне. А кад се дигне више да лежи, тад се јавља мокри, али опет легне. А кад се дигне и неће више да лежи, тад се јавља Вољуара. А и дан није далеко; положиш дваред воловима, а ето и дана.

Вољуара или Вољуарка (планет?) кад изађе, волови сами устану да једу.

Зорњача (планет?) је лево од Свињаруше. Зорњача није исто што и Даница. Зорњача је већа од Свињаруше, али се мање сјаји. Даница је највећа. Зорњача излази последња.

Овчарица чува овце да пасу по ладовини, а зађе кад се сасвим смркне. Јавља се на западу после сунчева залаза, лети ниско а зими високо. Кад се види каже се: Сад једном народу свањива.

Карванка (Сириус) лети излази у пола ноћи. Повелика је, као Вечерка и Даница. Иде пред Даницом. Каже се и Карвануша.

Теразије. Многи помињу Теразије, али нико није умео да ми их на небу покаже или да ми их опише.

Има и чудних и страшних звезда које се ретко јављају. Тако звезда

Кикицинка. Сем Данице, која излази пре зоре, има и звезда Кикицинка која тако исто светли великим сјајем. Ере неке требало је да крену на пут пре зоре. Дигоше с ејош за мрака и видеше на истоку звезду велику као Даница што је. („Оваку” — па састави у круг палац са кажипрстом да покаже како је била велика). Али оно не беше звезда Даница већ Кикицинка. Кренуше на пут. Она убрзо изгуби сјај и нестале је а путници изгубише пут. Још ни зоре не бејаше, па онако у мраку утопише се у неку реку.

*
*   *
*

Изнео сам све што се у Жичи и околини могло прикупити, за неколико година, о народном познавању и веровању о небу и небеским знацима. Астрономско учење и ознаке звезда односно сазвежђа навео сам једино у случају кад је несумњиво да

се односи на звезду или сазвежђе о коме је говора. Где је то сумњиво додао сам упитни знак. Овде нисам навео да ли име сазвежђа и звезде одговара имену и знању народном из других области. Поређење ће бити могуће тек онда кад се буде исто овако испитао већи део наше земље.

Зачудо, иако је Жича недалеко од старовлашког региона и у домену прастаре динарске културе, народ из овог краја много је заборавио, а и доста побркао. За многе звезде данас се зна само да постоје по имену и ништа више. Зна се мање него у Далмацији, мање него у Приморју. Али оно што се зна даје нам много материјала за доцнију синтезу и за студије из регионалне и хисториске антропологије. Јер у овој народној космографији и космогонији осим елемената наше прастаре сточарске културе, наилазимо на још старије елементе. На пример из заједничке медитеранске (сазвежђе Кола — Велики медвед) на које исто тако наилазимо у планинским пределима Сардиније, на пример, и ево код нас. Природно је што се за сада не упуштам ни у какву анализу. Ово је само прилог, грађа заправо, која ће можда доцније, по свршеном раду и у осталим крајевима нашег народа, да припомогне антрополошким изучавањима становника Балкана — што је нама главни циљ. Ово је само пример како би могла да се врше испитивања у овоме правцу.

Али има и друго нешто што нам ова испитивања могу јасно илустровати: То је нагло нестајање наше прастаре народне културе. Ми смо овде изнели и једну резултанту само знање становника овога краја о небу и Земљи. А сада да видимо ко у ствари нешто зна и шта зна. Ова прегледна таблица показује нам резултат наше усмене анкете. Испитали смо 100 младића од 16 до 25 година живота, стотину одраслих од 26 до 35 и затим од 46 до 55 године, и најпосле 100 стараца од 56 до 65 године старости. Ова наша анкета вршена је не само у општини Жичкој, већ унеколико и на територији општине Матарушке и Рибничке. Исто смо тако испитивали исти број становника из општина Студеничке, Гокчаничке и Ђаковачке, дакле из планинских крајева, из крајева где је добрим делом старина наших Жичана и Рибничана.

Године старости	Зна нешто из народне космологије		Даница и Влашићи или само Влашићи		Кола		Штапа		Остале звезде		Посматра небо и његове знаке		
	Зна за њих	Уме на небу да их разликује	Зна	Разликује	Зна	Разликује	Зна	Разликује	Зна	Разликује	Никад	Ретко	Често
16—25	0—0	98—98	10—11	13—18	1—2	1—2	0—0	0—0	0—0	0—0	97—96	3—3	1—0
26—35	0—2	100—100	11—24	23—44	1—14	2—8	0—2	0—2	0—0	0—0	94—80	5—18	1—2
46—55	2—8	100—100	38—60	83—85	6—21	10—32	3—11	1—18	0—3	0—3	28—15	33—27	39—58
56—65	12—20	100—100	83—92	91—95	41—73	62—88	15—41	11—21	2—7	6—3	10—7	84—90	

У табели први број означава проценат испитаних сељака Жиче и околине, а други се број односи на сељаке планинских предела.

Нагло се дакле заборављају стара знања и стара веровања. Цивилизација продире и разара све оно што припада култури прадедова. Нарочито после ових последњих ратова (од 1912 па даље), не само у Жичи и околини већ и у планинским пределима.

(Из монографије о селу Жичи).
Жича, 1932.

Бранимир Малеш

БОЖИЋ У СТАРОМ БЕОГРАДУ

Педесетих и шесетих година прошлога века Београд је био мали град и једва је имао тридесет хиљада становника, од којих су многи били Турци. Али чим је турска војска изашла из београдске тврђаве, Турци грађани почели су увелико да се исељавају из Београда уступајући своје домове и баште новим Београђанима који су из разних крајева Српства долазили, највише, разуме се, из Србије.

Тај нови свет доносио је са собом и обичаје свога краја, и он се, иначе већ сличан међу собом, мешао и стапао у току времена у једно. Тадашњи, тек створени Београд, слободни Београд, српски Београд — кад се више није морало склањати од Турака ни бојати се њихових топова из тврђаве одакле се последњи пут пуцало на варош 1862 године за време борбе на Чукур-чесми — почео је несметано да слави своје обичаје народне и верске, што значи: српске и православне.

Међу најлепше, а и најбоље сачуване обичаје који су у себи можда највише сачували свежине народне и отисак краја одакле је далеки предак дошао, јесу обичаји око Божића. Зато се за њега, после Крсна имена, Славе, толико важне по своје етичном значају, највише спрема и он се са највише љубави и радости дочекује. А Београд је баш зато етнографски нарочито занимљив јер се у њему, и онда и данас, могу видети многи различити обичаји, из разних крајева Српства, и по њима се одмах може и оценити одакле је ко дошао. Није један Београђанин који вели да не зна одакле му је дед или прадед дошао, али пошто се у његову дому Божић или Крсно име тако и тако прославља, значи да су му стари несумњиво дошли из одговарајућих крајева.

Крајем педесетих и шездесетих година прошлога века у Београду, простор између Калемегдана и Теразија био је главни и најбогатији део вароши. На истом месту где се данас налази

Васина и Узун-Миркова улица, широки булевар са дивним државним и приватним палатама — Хипотекарна банка, стари и нови Универзитет, Коларчева задужбина, Берза и Аеро-клуб — у оно време била је прилично тесна и кривудана улица која је водила од Градске капије до Стамбол-капије, и одатле поред Коларчева хана претварала се у друм којим се ишло у срце Србије — у Шумадију! Та улица била је увек пуна света, жива и као нека врста оријенталског базара, са својим ниским кућама од којих су неке имале и „бој“ за становање, а неке само дућане са ћепенцима. У тој улици био је главни трговачки промет са свим оним већ познатим оријенталским фигурама и костимима, антеријама и фесовима, либадетима и тепелуцима; а била је у исто време и спона између тврђаве и вароши, да је њима пролазила и турска војска, делије и аскери са музиком, таламбасима и зурлама, на коњима и пешице, па се често могао видети и „татарин“ на бесноме хату како троструком камџијом шиба десно и лево правећи себи места. Трговци и занатлије устајали су врло рано, пре зоре, да би само што пре били код својих магаза. У томе раном устајању била је читава утакмица! Све комшије из чаршије утркивале су се ко ће пре доћи у магазу, отворити је, па затим пробуди најближег кавџију и тражити да му што пре скува каву. И тај раноранилац целог дана би се после тога у чаршији хвалисао јер је то за њега била као нека врста одлике: „Данас сам ја, ево, пре свију вас, пробудио нашег кавџију и први по-сркао врућу кајмаклију!“ А када трговац у суботу увече из дућана кући дође, донесе обично нешто увијено и кришом предаје својој домаћици да деца не виде. Сутрадан у недељу, чим се из цркве врати и донесе нафору за своју стару мајку или другу чељад у кући, онда и мајка дели садржину оног тајанственог фишека од синоћ, у оно време једине и најпожељније посласнице: суво грожђе са бадемом помешано.

Па кад су се тако очекивале у та времена те обичне мале радости, како ли се очекивао и дочекивао Божић? Празник када се тако рећи „царски“ гостило и када је цела атмосфера у дому била нешто особито и необично! Читав низ лепих обичаја био је везан само за тај празник, једном у години. Тада је сав православног народ, уколико се то, разуме се, могло од Турака, био у неком нарочитом расположењу.

Неколико дана раније пред Божић у кућама се опажала велика живост. Трешење и спремање соба и рибање дивних орахових доксата који су се иначе белили у чистоћи, јер се по њима није никада у ципелама газило већ се доле, пред басамацима, изувало и у чарапама прелазило. А по кухињама спремали се колачи, читав низ, пошто се у њима ни тада није оскудевало: разне алве и татлије, гурабије и баклаве, локумићи и мафиши, шећерлеме и ратлуди, па султипите, ђулпите, суцуци, патишпањи са мацуном и кадаиф у меду куван. А већ пред празник набављало се прасе сисанче, кришом да Турци не виде, јер они нису трпели да им Срби стављају до знања на ма који начин да једу свињетину.

За све остале потребе биле су пијаце: она на Теразијама, испред данашње палате „Касина“, друга на месту где је данас парк испред старог Универзитета и трећа, трг испред Београдске задруге у Карађорђевој улици. Овај последњи звао се „Мали пијац“ и постоји стара песма из тога времена:

Мали пијац, ето тако,
Потопила Сава,
Мога дју, ето тако,
Заболела глава...

Пред Божић су Турци, чак и кад су били у затегнутијим односима са Србима, били попустљивији према хришћанима. Знали су да се приближавају велики хришћански празници, и гледали су им кроз прсте на многе ствари које иначе не би никако дозволили. Тако између осталог и звона од којих би дотле звонила само мања, и то више полугласно, увек у опасности да их Турци сасвим не забране, пред Божић су могла да брује колико се хтело. И за сва јутрења и вечерња, а да не говоримо на Бадњи дан и на три дана Божића, Турци су се правили да не примећују то победоносно брујање најгласнијег хришћанског знака!

Већ на три дана пред Божић чаршија је била пуна, пијаце још пуније. Као и данас, свет је набављао све што му треба, па, као и данас, често се пружао и преко „губера“. И док се домаћица са женском чељади у кући растрзала од посла да се све доведе у ред и спреми за празник, дотле је домаћин са савесима трчао по вароши и набављао све што је потребно.

На сам Бадњи дан сви су људи на свом послу у радњама и радионицама, али чим би почео да се хвата мрак сви су затварали своје радње, спуштали ћепенке и стављали катанце на магазе, јер се радња неће два дана отворати. И још за видела домаћин је журио са синовима и момцима ван вароши или у своју башту, и секао грану за бадњак, са којом би весело ишао дому. То поподне пекло се прасе, обично на сувој лози, чуваној од јесени, и оно се није смело јести до сутра у подне.

Тај дан се строго постило, као и на Туџин дан. Старији свет није мрсио свих шест недеља поста. Отуда је риба морала бити спремљена за вечеру, а већ друго је више-мање остало исто и до данашњег дана у многим београдским кућама. На Бадњи дан слабо се ручало или никако; главни обед био је у вече. Са тим обедом почињао је обред прославе Божића.

Као и данас, и онда се за трпезу Бадњег вечера спремала риба, постан пилав, папула од пасуља, посни резанци са орасима, затим неизоставне куване шљиве, па јабуке, ораси, смокве и мед. У засебној зделици било је и мало нишадора да децу гуша не боли, а морало је ту бити и тамјана и измирне. Београдске породице, старином из Босне, износиле су на сто и нарочити колач, божични колач од чистог пшеничног брашна, на средини издубен. У ту празнину ставља се пшеница измешана са ситним новцем, па и са којом златном паром; у пшеницу се задевала свећа место у чирак.

Кад би домаћин дошао увече са бадњаком, прво би испред куће опалио из кубурлије или пиштоља, знак да се бадњак уноси у кућу, а домаћица би бадњак засула, као и сва присутна лица, житом и кукурузом. Затим би домаћин унео бадњак у кућу, прекрстио се, целивао га и благословио, залио га црним вином, па би га сви остали за њим целивали, и најзад ставили на огањ. У неким домовима бадњак се остављао да га полагајник тек сутра у зору стави на ватру.

Затим би сви укућани изашли напоље и узели по мало сламе у руке, и стали у ред један за другим по старешинству. Први је улазио домаћин носеће четири ораха у десној руци; док би ишли, домаћин и домаћица би подражавали кокодакање кокошке, а остала чељад пијукала као пилићи за њима. На сред одаје у којој се обично обедује и где је икона, домаћин би застао, прекрстио

се и бацио у сваки угао по један орах почињући од источне стране. Док би бацао први орах говорио је: „Во имја отца!“ други на супротну страну: „И сина!“, трећи на југ: „И светога Духа!“, четврти на север: „Амин!“ Затим би сви расули спремљену сламу по поду те одаје, а нарочито по софри на којој се јело. У то време није било столова као данас, већ су биле ниске софре само педаљ високе од пода, а око њих се седело на поду са скрштеним ногама по источњачки. Преко сламе на софри простирао се чист чаршав, и на њега се онда стављала прво свећа, па божићњи колач, па велика синија са раније спремљеним воћем. Све што би се доцније, у току обеда, доносило, могло се и вратити са трпезе; а ово прво никако не, све је имало ту да остане до трећег дана Божића. Тако исто ни мрве се нису смеле износити из одаје, а ни под да чисти; само би се мрве и кости скупљале у засебну чинијцу и она, обично покривена, морала је на столу остати до трећег дана изјутра.

Чим би сви заузели своја места за столом, домаћин би се прво прекрстио, запалио свећу, обично остатак од славске свеће, помолио Богу гласно, док би га други тише пратили, затим би сели за трпезу и почели јести. За то време би једно чељаде изашло пред кућу и опалило из пиштоља.

Сваки укућани морао је од свега за стола узети по мало. „Ваља се“, говориле би старије жене. Нарочито се пазило да свако дете узме макар и најмању честицу нишадора. То неки пут није било лако, јер деца нису радо гутала горки минерал.

Обред на Бадње вече морао је тећи у свечаном расположењу, могао је бити и весео, али нико се није смео опити нити певати друге песме осим тропар или црквене и побожне песме. „Није се ваљало“ чак ни свирати у инструменте. После вечере чељад су се обично купала и ишла рано на спавање да се нико не би успавао на Божић.

Сутрадан рано изјутра, на први дан Божића, пуцањ из пушака означавао је долазак полагајника. То је обично било неко мушко дете из суседства, које се нарочито волело. Обично се бирао леп, здрав и паметан дечак, да „здрављем и лепотом кућа цвета“. Полагајник се није мењао по више година док год се не замочи; онда се узимао његов млађи брат или неко други, увек из породице са којом се добро живи.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Још пре зоре полагајник би пожурио да га неко не преду-хитри, и прво би пред капијом опалио из пиштоља да објави укућанима да долази, затим би ушао у кућу са поздравом: „Христос се роди!“, а домаћин и остали би му одговорили: „Ваистину се роди!“ Пошто би се пољубио са присутнима, полагајник би пришао огњишту, на коме је морала бити већ припремљена велика ватра на остацима синоћњег бадњака. Старало се нарочито да, кад полагајник дође, буде што више жара.

Полагајник би затим, граном скресаном са бадњака, која се нарочито одвајала за њега, почео да цара ватру говори: „Колико варница толико парица, колико жара толико здравља, среће...“ И пуним шакама бацао би жито на ватру, тако исто бацао би мало жита и на трпезу и по угловима одаје где је трпеза. Полагајника би затим добро почастили и пред полазак добијао би од домаћина какву крупнију пару, а од домаћице колач и пешкир или пар чарапа.

Пре подне старији мушки чланови ишли би у цркву на свечану службу Божју и доносили нафору онима укућанима који тамо нису били. Првога дана пре подне долазила би само најближа родбина да честита празник.

У подне је био главни ручак, на који је позиван и полагајник. Кад би се окупили око стола, прво би домаћин запалио свећу, помолио се Богу и отпевао, праћен од осталих, тропар Божићу „Рождество твоје Христe Боже наш...“, затим би сели за трпезу. Од главних јела била је прво „чесница“, пита са медом, у коју се стављала „пара“. Домаћин би чесницу исекао на онолико делова колико има укућана заједно са послугом, рачунајући ту још и по једно парче намењено „кући“, „радњи“, намернику и полагајнику. Свако би узео своје парче чеснице и гледао прво да ли је „пара“ у његовом делу. За оног ко би је нашао сматрало се да ће у току наредне године имати много среће и напретка у своме послу, и сви би му на томе честитали. Ако би пару нашао удавача, сматрало би се да ће се скоро удати. У неким домовима у Београду чесница се није правила на Божић већ уместо ње на Нову годину пита са месом и онда се звала „Василица“, јер је то дан св. Василија. То су обично чиниле породице које су старином са југа.

После неизбежне сарме од сува меса и кисела купуса (која се крчка по три дана) и сарме од винове лозе и других јела, доносило се пресеће печење на трпезу, али пресећа глава није се јела на Божић већ се остављала за Нову годину. Оба прва дана Божића глава је стајала на столу испред домаћина. Приликом сваког обеда „Рождество” је понављано увек на почетку и на крају обеда, кад се пали и гаси свећа. Свећа се гасила у чаши црна вина, из које затим сваки присутни отпије мало. Тако оба дана. Трећи дан Божића није се више сматрао за празник Божића већ је то дан св. Стевана, кога многи Београђани славе.

Другог дана поподне младеж се окупљала по домовима и забављала песмом и игром. Певале су се најрадије песме из тога времена, од којих су неке још и данас сачуване у успомени старих Београђана. Тако: „Хајде Като, хајде злато, хајде самном целер брати...” или „Калоперо перо? — Што ме зовеш Јело?” или „Сви Шајкаши пођоше...” или „Шето сам се горе доле по зеленој башти...” (по којој се играо панчевачки кадрил, звани „трамблан”) или „Ој, за гором, за зеленом нешто јасно проговара... младо момче, млад делија...” и друге старинске и романтичне песме као она од проте Живковића „Бледи месец иза горе...” или Кнез-Михаилу толико драга песма „Што се боре мисли моје...”

Још нешто. Несумњиво из „прека” дошао је обичај да се по вароши носи „вертеп”. То још од шесетих година чине обично пречански момци из Овче и Борче, два села у Банату, на обали Дунава. Они чамцима прелазе у Београд и иду по кућама (последњих деценија само по кафанама), носе „вертеп” и певају песму о тројници мудраца који су се поклонили Христу. Са њима је и облигатни „чича-Пера”, стари пастир с opakлијом и батином који увесељава присутне својим шалама.

Последњих година многи лепо обичаји заборављени су у Београду, али они божићни најдуже су се одржали. И данас, у готово свакој породици у којој се поштује традиција — а таквих је број још увек врло велик — божићни обичаји сачували су се у танчине.

Никола Трајковић

Б Е Л Е Ш К Е

ПРЕГЛЕД СТРАНИХ ЧАСОПИСА

СТРАНЕ РЕЧИ У ЕВРОПСКИМ ЈЕЗИЦИМА

У часопису »Die neueren Sprachen« (50 Jahrgang, Heft 3) налазимо интересантан чланак Ханса Вемајера о употреби страних речи у појединим европским језицима, као и интересантне погледе на овај проблем.

Чланак је написан поводом једног оштрог напада у часопису »Muttersprache« на „покварени начин писања“ у немачким новинама, а делом и у немачким књигама. „Сваки други народ, чак и духовно нижи од немачког, пази на чистоту свога језика,“ стоји тамо. „Изузев научних израза, у страним часописима само се ретко може наћи која страна реч“ итд.

Вемајер устаје противу оваквог тврђења, а нарочито против тврђења да је за ово крив стари немачки карактерни недостатак: „бесмислено обожавање свега што је старо“. Он у чланку доказује да и остали језици показују исто тако велики број страних речи као и немачки. Он тврди да нису само наклоност према страном и мода криви за примање ових нежељених гостију.

Свака реч је израз за неки појам или неку ствар, вели он. Она се може сматрати њиховом функцијом. Уколико је јаче зрачење културе једнога народа, било у књижевности или филозофији, у спорту или музици, медицини или техници, утолико је јача животна снага и трајање речи којима је изражена. Уколико један народ више даје од своје културе другим народима, утолико је већи број туђих речи у којима се ова култура огледа. Уколико је тежња за образовањем и знањем код једног народа већа, утолико он више живи у свету и са светом. Са стварима које сматра корисним или које му се наметну, прима он и њихова имена, те се ствара извесна размена, исто као код увоза и извоза робе. Ако човек хоће да нађе језик без туђих речи, онда мора да га тражи код примитивних народа Нове Гвинеје или Огњене земље.

Стране речи региструју јачину и правац духовних струјања. Оне се, често нехотице, увуку заједно са стварима које означавају, а са којима чине целину као душа и тело. Помислимо само на развој спорта! Ски је шведска реч, ции-цицу јапанска, а ни пинг-понг није немачка. Ове речи нису узете због бесмисленог обожавања свега што је туђе. Осим тога, оне су продрле у све језике. Па и многе речи из ранијих доба имају у језицима

своје оправдање поред чисто народних речи, јер оне никада не значе потпуно исто, већ означавају извесну фину разлику. На пр. у енглеском језику није исто feeling што и sentiment. Чињеница што енглески језик за сваку германску реч има и по једну романску, није га начинила лепшим, али га је начинила бескрајно изражајнијим, прилагодљивијим, осећајнијим него што би иначе био. Не може се увек без компромиса! Уместо да се са водом из корита проспе и дете, можда је боље изабрати мање зло.

Према искуствима културне историје и према законима развоја језика није могуће спречити улазак страних речи у један језик, сем ако се народ који тим језиком говори не искључи херметички од осталог света. Може се покушавати колико се хоће да се туђи облици, са више или мање среће, замене домаћим. Овај посао никада неће бити завршен докле год постоје везе са иностранством и односи између народа.

„Културна историја европских народа у огледалу развоја њихових језика доказује да је међу њима владао непрекидан процес духовних струјања и узајамног многоструког оплођавања у добром или рђавом смислу. Сви западни језици морају према томе бити прожети страним речима и они то јесу”, тврди писац и то доказује следећим примерима:

Енглески језик не познаје борбу против страних речи у том обиму као немачки. Она све „емигранте” прима гостољубиво, па их изражава на свој начин. Тако је било већ онда кад је Виљем Освајач прешао у Енглеску. Од тога доба има енглески језик толико много речи француског и германског порекла. Делмер чак тврди да је више од половине речи у њему позајмљено из француског језика. Овај став према страним речима задржао је енглески језик још и данас, а нови век донео му је још и богат прираст. Ко не верује да у енглеском постоје стране речи скоро у исто толикој мери као у немачком, нека прелиста Скита. Име писца не оставља места за сумњу. Поређане по земљама из којих потичу, набројано је тамо 20 обилатих група речи из више него 20 страних језика. Погледавши их поближе, наћи ћемо скоро све саме добре познанице. Истина, придружује се каткад и која непозната реч из колонија са којима је Енглец, и онако познат као светски путник, дошао у ближи додир, и од којих је свашта понео собом кући. Постоји на пр. један посебан енглеско-индиски речник за речи узајмљене из Индије. Не може се оспорити чињеница да стране речи из немачког језика постоје и у енглеском језику; али тамо оне не падају тако у очи као код нас; — Енглец их је више прилагодно. Зашто у немачком језику стране речи падају више у очи? — Јер се строго надзире њихово продирање и води борба против страних речи. Исто стање би настало и у Немачкој кад би борбу напустили и допустили да страна реч у земљи кружи куда хоће и како хоће. Она би брзо подлегла утицају околине и изгубила би своју особеност па се не би више осећала страном.

У немачком језику већ постоји огроман број страних речи које су се током времена прилагодили. Нико их више не одбија, јер их је језик упио у себе и прилагодио своме начину. — Тако би требало и сада поступати и пустити ствари да иду својим током. Јер ко хоће да постигне

пиљ, тј. узајамне културне односе са осталим народима, мора хтети и средство. Обе жеље не могу се испунити, оне се узајамно искључују.

Како стоји са страним речима у француском? пита се даље писац. Он наводи Еугена Лерша који у своме чланку „Француски језик и француска особеност” каже: „Француски језик не садржи мање страних речи него немачки, можда и више, јер се тамо не труде да речи као што су музика, редакција итд. замене речима као »Tonkunst«, »Schriftleitung« и сличним.”

Излагања професора Лерша су темељна и вреди да се чланак прочита.

Треба још поменути разлог због кога се данас долази до погрешног схватања да је француски језик у погледу страних речи чистији од немачког. То је због тога што се ово тврђење поставља узимајући за основ језик класичног доба у Француској када се противу страних речи водила оштра борба. Зато Расин, Молиер и Волтер у овом погледу не могу бити ауторитети. Већ су романтичари стварали сасвим друго стање, а и сам мајстор француског стила, Густав Флобер, не преа од страних речи. Његов роман „Саламбо” препун је страних речи.

Доба саобраћаја и технике потпуно је изменило стање које је владало у доба класицизма. Цела дневна штампа блиста свим другим само не зазирањем од страних речи. Мајер-Либке је у Золином роману »Argent« утврдио 36% речи страног порекла. „Па ипак ће остати неискорењено тврђење да у француском језику има мање страних речи!” додаје писац резигнирано. Кажу да оне тамо мање падају у очи, јер је већина од њих романског порекла и јер се уноси у један романски језик. Да, али стручњацима и образованим Французима ипак те речи још како падају у очи.

Шпански, као романски језик сродан француском, показује углавном исти однос мешавине језичног блага. Главни извори за стране речи били су за оба језика исти. Оба су више или мање били изложени истим западним културним струјама. У шпанском, међу осталим, само из грчког долазе 3000 страних речи, наравно без оних строго научних. Фернандез и Рестрепо их набрајају у предговору свог одличног дела.

Шпански језик је још много више оптерећен његовим тесним додиром са арапским светом, јер почев од 700-годишње маварске владавине, стално притичу арапске речи. О томе треба упоредити исцрпно Дозиа и Енглмана и Егуилаз и Јангаз, јер овде нема довољно места за ближе третирање овог запетљаног питања.

Даље писац говори о португалском језику, у коме је стање ствари слично шпанском, само што је португалски језик добио још веће оптерећење из индијанских језика у Бразилији. Португалија је дуго времена па и данас у необично живим везама са Бразилијом која је раније била њена колонија. Писац наводи једну цртицу са вашара у Бахији, коју је нашао у новинама »Euseitudo«, а из које се види да је португалски језик у Бразилији претрпео огромне измене под утицајем индијанских језика. Исту такву судбину има и холандски језик у Јужној Африци.

Прешавши на холандски и скандинавски језик, писац наводи Ханса Пандера (Muttersprache, 42. Jahrgang) који је марљивим испитивањем дошао

до овог резултата: „Холандски као и скандинавски језици не уступају немачком у погледу заразе страним речима“ (стр. 324). Затим: „Што важи за немачки, важи и за друге језике.“

У руском је разумљиво често појављивање романских страних речи, јер је образовани и писмени део народа увек стајао под јаким утицајем француског. Али је такође било јаких културних утицаја и из Немачке, што сведочи мноштво речи немачког порекла. Оне се налазе у свим подручјима живота, али су особито учестане у појединим гранама. У великој су се мери узимале стручне позајмице из немачког на пр. у војничком подручју: ефрендор, унтерофицер, јункер, штабскапетан, штабсротмистр, генерални штаб, акселебант; у поморству на пр. ботсманјунге, фарватер, матрос; у саобраћају: мунчук, тренсел, шпора; у обичном животу: бутерброт, флигел, ширма, пакирмахер, шлаиф, траур, галстук, шниц, камердинер, гилза итд. „Могли би листу по вољи продужити, али њена моћ доказа тиме не би порасла.“

Ни код најбољих руских писаца писац није нашао зазирање од страних речи (на пр. Тургењев: он брал ружо, надевал јакташ; или Пушкин: „танцманстер“). Али је писац био изненађен погледавши поближе колико су дневни листови преплављени страним речима. У листу „Новоје слово“ од 1 августа 1943, нашао сам следеће чланке: Даљни восток: 106 редова — 35 страних речи; Масонство и револуција: 171 ред — 85 страних речи; Мироваја совјест са работи: 159 редова — 63 стране речи; Коинтерн са работи: 204 реда — 77 страних речи; За кулисама међународној информацији: 90 редова — 70 страних речи; Научнаја кроника: 42 реда — 35 страних речи. Буди речено, сви ови чланци су у једном броју. Они нису сабрани ад хок, из разних листова.

Затим наводи пољске листове. Први на који је наишао био је „Курјер Варшавски“ од 8 новембра 1937. Резултат испитивања једног листа био је: чланак Вроцнице смерци Х. Сиенкијевића: 36 реда — 18 страних речи; Встеп до аутономији: 94 реда — 72 стране речи. У разним огласима: Окраг Треси: 15 реда — 12 страних речи; Од администрацији: 8 реда — 12 страних речи; и још много страних речи у огласима.

Затим је писац узео роман »Quo vadis« од Сиенкијевића. Док пољски оригинал у овом погледу стоји врло добро, чешки превод показује више стотина страних речи. Међутим пољски превод »The Incredibility of Father« крцат је страних речи.

На завршетку писац примећује да се у јапанском речнику од Реносуке Фуисаве само на једној страни налази 21 страна реч које потичу из енглеског. Он набраја те речи из којих се види да су то речи махом за културне потребе које су Јапанци примили из Европе, поглавито од Енглеза. На тај начин долази до закључка да закон по коме стране речи продиру у један језик има општу важност и да важи и за ваневропске земље.

„Зато поштујмо борбу против страних речи“, завршава писац чланка. „Али водимо је с мером, да нам не би пришили један нови карактерни недостатак: превелику темелност, која успех претвара у неуспех.“

На крају се писац позива на часопис »Der deutsche Erzieher« (год. 1941, стр. 109) где се изрично упућује на умерену борбу против страних речи и јасно подвлачи да и на високим положајима у Немачкој нерадо гледају на насилно понемчене стране речи које су се у немачком већ одомаћиле, а поготову на речи замењене неукусним новим облицима или нејасним неологизмима.

РИЛКЕ КАО ПЕСНИК ЛЕПОТЕ И ВРЕДНОСТИ ЖИВОТА

У часопису »Geist der Zeit«, за месец октобар 1942. г. даје професор др Р. Волтерек следећи чланак о Рилкеовим назорима о животу и лепоти, који дајемо у изводу:

Неколико година пре своје смрти завршио је Рилке своје најдубље песничко дело „Елегије“ (Duineser Elegien) и у исто време сонете Орфеју, који су блиски њима, „испуњени истим дахом: мало црвено-мрко једно сонета и огромно бело једрилоско платно елегија“.

С правом је речено да те елегије спадају у најтеже текстове немачке литературе; само неке њихове нејасности могу се донекле објаснити песничким писмима, а остале остају тајна. Али ко се озбиљно удуби у елегије и сонете, а при томе познаје целокупно дело Рилкеово, тај ће наћи да ови тешки текстови имају, не само као уметничко дело већ и као мисаони покрет, врло велики још неисцрпен значај за сваког истраживача суштине и смисла стварности, нарочито живота и живих вредности.

Елегије и сонети нису никако филозофске дидактичне песме које се труде да мисли објасне сликама; оне су уметничка исповест која се пре труди да мисаони рад, који је дуго година претходно уметничком делу, сакрије него да га учини видљивим.

Да су духовне или природне науке већ успеле да створе јединствену и убедљиву слику света, онда би персонална слика света једног стваралачког и замишљеног уметника имала мање општи значај. Али досада не постоји јединствена слика света. А већ је постало и несигурно да ли се структура света може познати једино сазнањем и логичким мишљењем. Један филозоф нашег времена рекао је да је нови пут за докучивање света емоционалност, тј. осећање вољења. Зар није онда појмљиво што једном песнику, који се тако озбиљно, као Рилке, бави суштином живота и вредности, поклањамо пажњу? Овим предметима су посвећене новије области филозофског мишљења, а баш филозофија живота и филозофија вредности (изузимајући етику) још су мало развијене. За оба круга проблема могу баш елегије да пруже богат потстрек.

Нећемо овде да анализирамо ове песме као уметничко дело; хоћемо да испитамо само мисаони покрет (уколико то допусти ограничени простор). За овакво испитивање дао је сам песник потстрек, наглашавајући у једном писму, да је дао само крајњу суму мисаоних низова, али не и поједине

мале износе, признајући најзад »grimmige Einsicht« (гневно разматрање) о суштини свега као резултат елгија, не наводећи дубље разлоге овог горког завршетка. Ове песме су тако пуне слављења свих красота света да упркос сенки које прате красоте или им прете, завршна песма за читаоца испрва претставља изненађење.

Прво ћемо да говоримо о најмање нејасним мислима песниковим. Оне су посвећене најдубљем бићу живота. И то живота организама: цвећу, дрвећу, животињама. Рилке, особито присно упознат са животом цвећа и дрвећа, стекао је поглед који недостаје великој већини природњака: сва жива бића, почев од ћелија и биљака, имају осим просторне стварности својих органа и њихових функција једну унутрашњост која трепери ван простора. То је имагинарно „место“ хтења, сећања и осећања, али (изузимајући неколико нарочито високо организованих животиња) без икакве свести. Осетљивост изгледа песнику као најопштија особина живота, која постоји већ код биљака, али недостаје свему што није живо; а код човека она је у сталном „гледању“, свесном примећивању безбројних „ствари“ у нама и око нас.

Довољно пријемљиви људи у стању су да непосредно осете „трептаје“ унутрашњости добро познатог дрвета, унутрашњи процес приликом расцветавања цвета и остале животне процесе, јер „унутрашњост“ човека као и унутрашњост биљака и животиња допире тако дубоко и у дубини се тако бескрајно распостире, да се у ствари све живе, ванпросторне „унутрашњости“ међу собом и са унутрашњошћу света додирују.

Песник се нарочито бави осетљивошћу без знања и опажања, као што га већ имају биљке и дрвеће. Он претпоставља да прости организми, чија је осетљивост апсолутно чиста, без опажања и жеља, могу нешто, од чега се човек искључује свесним гледањем на милионе ствари и процеса, могу наиме несвесно да гледају у „отворење“, у вечну целину света, да несвесно примају струје истинитости која долази из вечности. Са овом чистом осетљивошћу изгледа да је у вези и лепота тако многих биљака и понеких животиња.

Понека лепота цвећа, дрвећа и животиња потиче непосредно из вечних слика вредности или настаје на други начин (можда из властитог нагона или способности носилаца живота), једно је за песника разумљиво и сигурно: ову лепоту не стварају тек људски судови о вредности, већ нешто што даје повод овим судовима.

Друкчије ствар стоји код човека и код свега што се тиче човека. Овде у области душе и духа блистају вредносне светлости сјајније, али баш најдивније вредности су — тако учи песник — праћене тамним сенкама.

У области човека, реч „диван“ подесна је да означи велике вредности. Није само лепота дивна, већ и доброта, јунаштво, мудрост, живот на овој земљи, прави који се догађа и осећа изнутра. „Живети је дивно“, узвикује песник једном, и он дивотама живота назива цвеће, дрвеће, ноћи, звезде; диван је пре свега полет љубави. Дивна су и велика дела људи, храмови

и катедрале, неописиво дивна је и узвишена музика. И на самим људима је јунаштво дивно, али љупкост девојака и незабораван смешак. На свој скроман начин спадају и добро познате „ствари“ у вредности живота, онако како их ужар, лончар, столар, градитељ чесама, дају на стари начин.

Ниједну од оних вредности не назива песник „лепом“, иако је лепота тобоже централан појам уметника. Али овај појам је за уметника изгубио вредност не само због свакодневне употребе већ и због неколико књига о естетици, које полазе од старе дефиниције да је лепо оно „што се сваком без неке користи допада“. Рилке каже једном: „Нико не зна из чега се лепота у ствари састоји.“ Она је дубока и врло озбиљна тајна за онога коме се не само „допада“ већ који је, као позван, стваралачки производи.

Много штошта је „дивно“ и на овој земљи, на којој смо настањени ми, људи. Али сенке расту, које угрожавају наше вредности и тиме смисао нашег живота. Песникова је мисија да све што је дивно „присно“ прими, па да га каже, да га слави, да га преведе у непролазно, вечно, „невидљиво“.

И тако он славећи, скупља у неку руку све дивно што је у далеком свету стварно, да би га бацио пред претеће сенке: од првобитних слика и надземаљских првобитних вредности анђела, па до скривене вредности малих свакодневних ствари. Али упркос свему од тога не постаје химна већ елигија, тужбалица и „гневно разматрање“.

Откуда долази то? Сувише недовољнога налази песник у нама, пролазним људима, и у себи самом, па чак и у заљубљенима. Сувише кратко-трајан је полет срцаца како га дивно доживљују јунаци, песници и заљубљени. А прекомерно је велик број оних других, људи годишњег сајма, опседнутих циљем, уживањем и лармом.

Усто расте из године у годину моћ непријатеља вредности, машина, пред чијим грубим дохватом ишчезавају битне вредносне ствари. А ко ради против њих? Ко сем усамљеног песника штити унутрашње дивоте живота? Међу младим људима многи би били спремни и способни али њима би требало времена да sazре. И смрт (која би могла да нам буде присна кад би само гасила оно што је природно завршено, да би се направило места за нови живот на земљи) и она се тако рећи покварила журбом и бруталношћу овог доба машина. Сада она уништава, без избора и сувише много младих живота, способних за лепоту.

То су „гласови“ безбројних младих покојника који песника најдубље дирају. Он осећа да баш њима не може ништа да помогне или врло мало. Он само може да „уклони изглед неправде“ са појединаца, али углавном само да гледа како праћени нашим жалбама иду кроз подножје, да после у „бреговима искомског бола“ ишчезну усамљени и неми. Тиме се завршава песничко дело.

Преко најдубљег разлога свога гневног разматрања прелази песник елигија ћутећи. Али из његових ранијих дела, из песама, из промена у животу песника „који тражи Бога“, тај се разлог може јасно видети. Бог, кога је песник раније осећао као свуда присутног, све више се удаљавао

од њега, док најзад није доспео до бескрајне даљине. И Бог је постао и сувише удаљен и скривен да би му се могла приписати ма која особина. Песник сем тога изгледа да има осећање да је Бог окренуо леђа нашем свету коме је он некада дао живот (можда забављен другим својим творевинама). У сваком случају наш свет је сада потпуно препуштен самом себи, обдарен додуше законима, нагонима и способностима које су му дате у почетку, али без заштите, отворен свима случајним силама. Отуда наша немоћ према све већим сенкама, отуда нарочито неограничена моћ смрти која уништава без обзира, и осталих уништавалаца вредности.

Унутрашње промене у Рилкеу извршиле су се у годинама пре, за време и после првог светског рата; он је умро 1926 године. То је било доба када се Шопенхауеров, Ничеов и Шпенглеров песимизам врло високо котирао. Ма колико да је Рилке као песник био самосталан и усамљен, ипак је у њему до извесних граница одјекивао „дух времена“; никад није престајао да потврђује оно што је дивно у свету, није ни порицао Бога, иако црквено-верним оцењивачима тако изгледа. Али све веће сенке око њега, а вероватно и у њему самом отерале су песника лепоте у дубоку обесхрабреност његовог „гневног разматрања“.

Гневно разматрање није неопходно везано за обесхрабреност. Важно је да се пред Рилкеове сенке ставе не само лепоте света већ и динамична властитога унутрашњег живота. На срећу данас код нас раде против ових сенки много јаче унутрашње силе. Иако посматрамо наш свет као „препуштен самом себи“, иако све већу механизацију осећамо као непријатељску животу, иако страсно оплакујемо високу цифру младих покојника, ми ипак имамо поуздану веру у велике живе силе, нарочито у несавладљиви животни нагон за вредношћу. У савезу са свим живим силама живота наша храбра омладина ићи ће по обновљеној земљи ка светлијој будућности.

»Geist der Zeit«, Berlin, Oktober 1942.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА У БЕОГРАДУ

ПРЕПОРУЧУЈЕ СВОЈЕ СЛЕДЕЋЕ ИЗДАЊЕ:

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ
СРПСКИ РЈЕЧНИК

ИСТУМАЧЕН

НЕМАЧКИЈЕМ И ЛАТИНСКИЈЕМ РИЈЕЧИМА
IV ДРЖАВНО ИЗДАЊЕ

Овај речник бесмртног Вука претставља несумњиво његово највеће животно дело, у коме је скупљено свеукупно благо нашега језика. То није само обичан и сувопаран речник, то је, по речима једног познатог слависте, „поезија која садржи, поред обиља овде први пут акцентираних речи и богатих изрека, читаве народно-фолклорне и национално-историске чланке, загонетке, пословице, приче, анегдоте“. И ако је прошло већ више од 120 година од првог издања овог магистралног дела које у историји наше књижевности претставља прекретницу, оно ни до данашњег дана није ништа изгубило од своје свежине и још увек претставља ненадмашни требник, без кога не би смео да буде писаћи сто ни једног нашег заиста културног човека, у првом реду књижевника, научника и професора. Наш језик је веома богат, али ипак наши писци употребљавају само један мали део оног огромног језичног блага које је створио наш народ, а од кога је 50.000 речи Вук скупио у овај лексикални речник.

ФОРМАТ 26/18 см.
880 стр.

ЦЕНА У МЕКОМ ПОВЕЗУ 200.— ДИН.

Издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска 1.